

ТЫЗЭКЪОТМЭ — ТЫЛЪЭШ!

АДЫГЭ

1923-рэ илъэсым
гъэтхалэм
кыщегъэжъагъэу
кыдэкIы

№ 86 (23015)

2024-рэ илъэс

ГЪУБДЖ

ЖЪОНЫГЪУАКІЭМ и 21-рэ

ОСЭ ГЪЭНЭФАГЪЭ ИЭП

6 +

тисайт

WWW.ADYGVOICE.RU

тихытыу нэкIубгъохэр

МаКЪ

Адыгэ Республикэм и Правительствэ игъэзет

142

ЖъоныгъуакІэм и 21-р —
я XIX-рэ лэшІэгъум щыІэгъэ
Кавказ заом хэкIодагъэхэм
афэгъэхьыгъэ шъыгъо-шІэжъ
Маф

Адыгэ Республикэм щыпсэухэу лътэныгъэ зыфэтшІыхэрэр!

Мы мафэр ары я XIX-рэ лэшІэгъум щыІэгъэ Кавказ заор
заухыгъэр.

Адыгэ лъэпкыр тарихым имыжъошъхал дэфэгъагъэ нахь
мышІэми, и Хэкужъ, ыбзэ, икультурэ кыгъэнежъын ылъэ-
кыгъ, Урысыем щыпсэурэ цыф лъэпкэ зэфэшъафхэу зы-
кыныгъэ ахэлъэу псэухэрэм язэу хъугъэ.

Непэ адыгэхэм ятарихъ, ащ кыххэфэгъэ нэкIубгъо тхьамы-
кIагъохэр зыщамыгъэгъупшэхэу, нэмыкI цыф лъэпкэхэм
ялыкIохэм ягъусэхэу ти Хэгъэгущо — Урысые Федерацием
ифедэ къаухъумэ, ащ игъэпытэн, иззетегъэпсыхъан ыкIи ихэхъо-
ныгъэ ялахышхо хашыхъэ.

Мы мафэм, тятэжъхэм яшІэжъ дгъэлъапIэзэ, блэкыгъэ
хъугъэ-шIагъэхэр зытымыгъэгъупшэхэу ыкIи тыхэгъэгущо зыкI
изылахэу тызэрэщытыр кыдгурылIозэ, Адыгеим инеушырэ
мафэ зыфэдэщтым тегупшысэ, тиреспубликэ щыпсэурэ цыф
лъэпкэ зэфэшъафхэм мамырныгъэ-зэгурьлIоныгъэ азыфагу
илъыным тIуачIэ етхыплэн фæе.

Сыд фэдэрэ пшъэрылIы тызэкъотмэ зэшIотхын зэрэтлъэ-
кыштым тичыхъэ телъ.

Тичыплэгъу лъапIэхэр, псауныгъэ пытэ, насып, щылэкIэшIу
шууIэнэу, Адыгеимрэ Урысыемрэ джыри нахь зетегъэпсы-
хъагъэ хъунхэм фэгъэхьыгъэ Iофэу жъугъэацIэрэм гъэхъагъэ-
хэр щышъушIынхэу шъуфэтэлIо!

Адыгэ Республикэм и ЛIышъхъэу,
Урысые политическэ партиеу «Единэ Россияем»
и Адыгэ шъольыр къутамэ и Секретарэу
КЪУМПЫЛ Мурат

Адыгэ Республикэм и Къэралыгъо Совет — Хасэм
и Тхьаматэу Владимир НАРОЖНЭР

Адыгэ Республикэм щыпсэухэу ыкIи ихъакIэхэу лътэныгъэ зыфэтшІыхэрэр!

Я XIX-рэ лэшІэгъум щыІэгъэ Кавказ заом хэкIода-
гъэхэм афэгъэхьыгъэ шъыгъо-шІэжъ Мафэр непэ
Адыгеим щыхагъэунэфыкIышIт.

Я XIX-рэ лэшІэгъум щыІэгъэ Кавказ заом хэкIода-
гъэхэм афэгъэхьыгъэ шъыгъо-шІэжъ Мафэм епхыгъэ
митинг-реквиемыр Адыгэ Республикэм и Театраль-
нэ объединение (Пушкиным иур., 179) пчыхъэм
сыхъатыр 6-м щыкIошIт.

Иофтхъабзэм шъухэлэжъэнэу шъукъетэгъэблагъэ.

ЗэхэщэкIо комитетыр

Дыгу Айгэн

Цыфхэм ящыІэкІэ-псэукІэ зыкъыригъэІэтышт

Экономикэмрэ социальнэ лъэныкъомрэкІэ цифровизацием зегъэушъомбгугъэнымкІэ пшъэрылъэу АР-м и Лышъхъэу Къумпыл Мурат кыгъэуцугъэр агъэцакІэзэ, Адыгеим Іофтхъэбзэ зэфэшъафхэр цызэрахъэх.

Ахэм зэу ащыц ахъцэ тын системэу «Мирыр» зыльэпсэ проектэу «Адыгэ Республикэм щыпсэурэм икартэ» зыфилорэр. Къэбар-ахъцэ тын фэло-фашІэ-хэм республикэм зыщыгъэушъомбгугъэным, Адыгеим ис-хэм мылкъум игъэфедэнкІэ шІэныгъэу ялэм зыкыгъэІэтыгъэнымкІэ Іофтхъабзэхэр зэхэ-щэгъэнхэм ар афытегъэпсы-хагъ. Проектим игъэцкІэн пае АР-м иминистрэхэм я Кабинетрэ системэу «Мирыр» зэдэлэжъэныгъэ зэрэздыряІэ-штым фэгъэхъыгъэ зэзэгъыныгъэм зэдыкІэтхэгъэх.

Хэгъэгум технологическэ суверенитет илэнымкІэ ыкІи лъэпкъ проектэу «Цифровая экономика» зыфилорэм игъэ-цэкІэнкІэ УФ-м и Президентэу Владимир Путиним пшъэрылъэу къафишъыгъэхэм ягъэцкІэн мэхъанэшхо зэриІэр АР-м и

Лышъхъэ кыыхигъэщыгъ. Ахэр зыфитегъэпсыхагъэхэр техно-логии пэрытхэр зыщыгъэфедэгъэ бизнес зэхэщэгъэныр, хэгъэгум ищынэгъончъагъэ гъэпытэгъэ-ныр, цыфхэм ящыІэкІэ-псэукІэ зыкыгъэІэтыгъэныр ары.

«Лъэныкъо пэпчъ «цифровая зрелость» зыфилорэм нэ-сыным пае инновациехэр, къэбар, телекоммуникацион-нэ технологиехэр, фэло-фэшІэ лъэпкъхэу джырэ шапхъэхэм адиштэхэрэр нахъ икыоу кы-зыфигъэфедэнхэм мэхъанэшхо иІ. Цифровизацием цыфхэм ящыІэкІэ-псэукІэ зыкыригъэ-Іэтын, къэралыгъо фэло-фа-шІэхэм язэхэщэн нахъ Іэры-фэгъу ышІын фаше. Проект-кІэм тыкытегушъыІэ зыхъукІэ къэлогъэн фаше ахъцэ мыІэрыл-хъэр зыгъэфедэрэ системэм ихэжыгъэхэм цыфхэм афа-гъэцэкІэрэ финанс фэло-фа-

шІэхэм зызэрагъэушъомбгугъ-штыр, республикэм исоциаль-нэ-экономика хэхъоныгъэ, ин-вестициехэр нахъыІэу Адыгеим кыхалхъанхэм ахэр зэрафа-ІорышІэштхэр», — кыІуагъ Къумпыл Мурат.

Системэу «Мирыр» игене-ральнэ пащэ ипшъэрылхэр плалъэ горэкІэ зыгъэцэкІэрэ Олег Тишаковым кызыриІуа-гъэмкІэ, Адыгэ Республикэм щыпсэурэм икартэ системэу «Мирыр» ибанк картэу шыт. Ахъцэм игъэзеклон епхыгъэ операции зэфэшъафхэр ащкІэ ашІын зэралъэкІыштым имы-закъоу, фэгъэкІотэныгъэ зилэ уасэкІэ транспортым рызеклон-хэу, коммунальнэ фэло-фашІэхэм атефэрэ уасэр атынэу амал яІэшт, республикэм щэгъэ-федэрэ фэгъэкІотэныгъэ, бонус зэфэшъафхэр къаратын алъэ-кІышт. ГушъыІэм пае, социальнэ

ахъцэ ІэпыІэгъухэр, республикэ предприятие зэфэшъафхэм, культурэм, зеклоном, спортым яучреждениехэм япрограммэ-хэмкІэ мылкъоу зэІуагъэІагъэр къалахынымкІэ а картэр кыиз-фагъэфедэн алъэкІышт.

Республикэм щыпсэурэм икартэ финанс, социальнэ ама-лэу шыт. ФэгъэкІотэныгъэ хэ-лэу къэралыгъо фэло-фашІэ-хэр къафагъэцэкІэнхэмкІэ ыкІи социальнэ ІэпыІэгъу зэрарагъэ-гъотырэ нэмыкІ лъэныкъохэм-кІэ электрон гуадзэхэр кыиз-фагъэфедэн алъэкІышт. Цифрэ фэло-фашІэхэр кызыфагъэ-федэхэзэ социальнэ проектхэр зэрагъэцэкІэштхэм ишІуагъэкІэ бюджет мылкъоу агъэкІодыгъэр нахъышлоу учет ашІын алъэ-кІышт, социальнэ ІэпыІэгъу лъэпкъхэр нахъышлоу афагъэ-цэкІэштхы.

«Мы проектым ипхырышын, республикэм щыпсэурэ цыф-хэм якартэкІэ фэло-фашІэхэр афэгъэцэкІэгъэнхэм апае тиоф-шІэгъухэм технологическэ Іэ-пыІэгъоу ищыІагъэр ядгъэгъо-тыным тыфэхъазыр. ГушъыІэм пае, ыпэрапшІэу тэ пшъэры-лъэу зыфэдгъэуцужьырэр транс-порт процессинговэ платфор-мэр кызыфэдгъэфедэзэ, обще-

ственнэ транспортым ахъцэ мыІэрылхъэр зэрэщэгъэфе-дэрэм зедгъэушъомбгугъуныр ары. Мы охътэ благъэм картэу «Мирыр» кыизфэгъэфедэхэрэр фэгъэкІотэныгъэ зилэ уасэкІэ транспортым рызеклонхэ алъэ-кІышт», — кыІуагъ Олег Ти-шаковым.

Проектэу «Адыгэ Республи-кэм ис цыфым икартэ» зы-филорэмкІэ фэло-фэшІэ лъэпкъ-хэу агъэцэкІэштхэр мы охътэ благъэм агъэнэфэнхэ ямурад.

Ахъцэ мыІэрылхъэр Адыге-им щыгъэфедэхэрэр нахъыІэ мэхъу. Урысыем и Банк Адыге-имкІэ икыутамэ ипашэу Сергей Самойленкэм кызыриІуагъэм-кІэ, мы илъэсым процент 12-кІэ нахъыІэу картэхэр къыдагъэ-кІыгъэх. Ахъцэ мыІэрылхъэр зыщыгъэфедэгъэ операциехэр процент 30-кІэ нахъыІэу агъэ-цэкІагъэх.

«Республикэм исхэм картэ-хэр нахъыІэу кызыфагъэ-федэ хъугъэ. Джащ фэдэу фэло-фашІэхэм атефэрэ уасэр пэІу-дзыгъэ шыкІэм тетэуи аты. Ащ кыгъэІагъэрэр мылкъум игъэ-федэнкІэ тиІыфхэм шІэныгъэу ялэм нахъ зыкызыриІэтыгъэр ары», — кыІуагъ Сергей Са-мойленкэм.

Игъэхъагъэхэм къакІэкІуагъ

Монополием пэшІуекІорэ Фе-деральнэ къулыкъум и ГъэІо-рышІапІэу Адыгэ Республи-кэм щыІэм ипашэу ХъапэкІэ Аслъан орденэу «Хэгъэгум ыпашъхъэ гъэхъагъэу щыри-Іэхэм апае» зыфилорэм име-далэу а І-рэ шъуашэ зилэр кыфагъэшъошагъ.

Урысыем и Президентэу Влади-мир Путинер ащ фэгъэхъыгъэ указым

кІэтхэжыгъ. Ащ кызырэрэщилорэмкІэ, «монополием пэшІуекІорэ хэбзэгъэу-цугъэм игъэцкІэн иуплэкІункІэ гъэ-хъагъэу ялэхэм апае а тыныр афа-гъэшъуашэ».

Монополием пэшІуекІорэ Феде-ральнэ къулыкъум и ГъэІорышІапІэу Адыгэ Республикэм щыІэм ХъапэкІэ Аслъан 2019-рэ илъэсым жьоныгуа-кІэм и 22-м пащэ фашыгъ.

«Республикэ ведомствэу ащ пэщэ-ныгъэ зыдызэрихъэрэр цыфхэмрэ юридическэ лицэхэмрэ къагъэхъыгъэ тхылъ минрэ ныкъорэм ехъумэ ахэ-

пІагъ. Монополием пэшІуекІорэ хэбзэгъэуцугъэр, зэзэгъыныгъэ сис-темэмрэ рекламэмрэ афэгъэхъыгъэ хэбзэгъэуцугъэр аукуагъэхэу кыизэ-рхагъэщыгъэм пае сомэ миллион 80-м ехъу тазырэу атыралхъагъ», — кыІытыгъ мы ГъэІорышІапІэм ипресс-къулыкъу.

ЫпэкІэ ХъапэкІэ Аслъан орденэу «Хэгъэгум ыпашъхъэ гъэхъагъэу щы-рилэхэм апае» зыфилорэм имедалэу я ІІ-рэ шъуашэ зилэр, медалэу «Адыге-им ищытхъузехъ» зыфилорэр ыкІи нэ-мыкІ тынхэр кыфагъэшъошэгъагъэх.

Монополием пэшІуекІорэныгъэ кылыкъур

Узыр амыгъэхъужьышъурэми...

Псауныгъэр къэухъумэгъэным и Дунэе организацие унашъо зэри-шІыгъэу, 1983-рэ илъэсым кы-щыублагъэу жьоныгуакиэм иящэнэрэ тхъаумафэ СПИД-м иІыкІыгъэхэр агу кызыщыагъэ-кІыжыгъэр мафэу хагъэунэфыкІы.

Мы мафэм мэхъанэу иІэр узым, ВИЧ-инфекцием, зимиушъомбгугъуным фэшІ ащ фэгъэхъыгъэу цыфхэм нахъы-бэ ягъэшІэгъэныр, а узыр иІэу псэухэрэр обществэм ыштэнхэр, нэбгырэ пэпчъ ар къылъыІэсын зэриІэкІыштым егъэ-гупшысэгъэнхэр, ащ иІыкІыгъэхэр агу къэгъэкІыжыгъэнхэр ары.

Статистикэм кызыритырымкІэ, непэ ВИЧ-инфекциер иІэу нэбгырэ миллиони 4 фэдиз дунаим щэпсэу, мафэ къэс ахэм мин 14 — 15 къахэхъо. Мы узым иІыкІыхэрэм япчъагъэ лъыплъэхэу зырагъэжыагъэм кыщыублагъэу нэбгы-рэ миллион 41-мэ ядунай ахъожьыгъэу агъэунэфыгъ.

ВИЧ-инфекциер непэ агъэхъужьын амылэкІырэ уз, ау медицинэ шІэныгъэм игъэхъагъэхэм ащыц а узыр зилэхэм къагъашІэрэр нахъыІэ зэрэхъугъэр.

ВИЧ-инфекцием пэуцужьыгъэнымкІэ анахъ шъхъалэр узыр иІэмэ уплэкІу-гъэным нахъыІэ кызылэпегъэубытыгъэ-ныр, нахъ псынкІэу Іэзэн Іофтхъабзэхэр егъэжыгъэнхэр ары.

УФ-м псауныгъэр къэухъумэгъэным-кІэ и Министерствэу ВИЧ-инфекцием-кІэ штатым хэмыт испециалист шъхъалэу А. И. Мазус кызыриІорэмкІэ, 2023-рэ илъэсым мы узыр къахагъэщыгъэу дис-пансер учетым нэбгырэ 892500-рэ хэ-тыгъ. Ахэм япроцент 90-м антиретро-вируснэ терапиер арагъэкІугъ. А илъэ-сым ВИЧ-инфекциер нэбгырэ мин 55-мэ къахагъэщыгъ, нэбгырэ 34254-рэ дунаим ехыжыгъ. Эпидемиер кызежыагъэм кыщыублагъэу Урысыем щыпсэурэ нэбгырэ 475150-рэ ВИЧ-инфекцием иІыкІыгъ.

Урысыем и Къыблэ ВИЧ-инфекцием зызыщиушъомбгугъэр шъолъырхэм ащы-мышми, мыши а узыр кызыыхагъэ-

щыхэрэм япчъагъэ щыхэхъо. 2023-рэ илъэсым итыгъэгъэзэ мазэ мы шъо-лпырым нэбгырэ 84848-мэ ВИЧ-инфек-циер яІэу щэгъэунэфыгагъ. Зы илъэсым сымаджэхэм япчъагъэ нэбгырэ 6976-рэ кыыхэхъагъ.

Адыгэ Республикэм 1997-рэ илъэсым кыщыублагъэу 2024-рэ илъэсым жъо-ныгуакиэм и 1-м нэс мы узыр иІэу нэбгырэ 1631-рэ щатхыгъ, нэбгырэ 496-рэ дунаим ехыжыгъ.

2024-рэ илъэсым жьоныгуакиэм и 1-м ехъулэу ВИЧ-инфекциер иІэу нэб-гырэ 995-рэ республикэм щэпсэу, дис-пансер учетым хэтыр нэбгырэ 843-рэ, ахэм ащыщэу 722-мэ антиретровируснэ терапиер афашы.

Мы илъэсым имэзипІэ нэбгырэ 58347-рэ аулпэкІугъ ВИЧ-инфекцием епхы-гъэу, нэбгырэ 27-мэ ар къахагъэщыгъ, икІыгъэ илъэсым мыщ фэдэ иуахътэ агъэунэфыгагъэр 34-рэ.

Сымаджэ хъухэрэм ыкІи СПИД-м иІыкІыхэрэм япчъагъэ кыщыгъэкІэ-гъэным фэшІ къэралыгъом Іофыгуабэ цызэшІуахы. Регион пэпчъ план зехе-

гъэуцэ узым зимиушъомбгугъуным фэшІ ІофшІэнэу зэшІуахыштхэм япхыгъэу. ПэшІорыгъэш Іофтхъабзэу зэхэщэхэрэм апшъэрэ еджапІэхэм ачІэхсхэр, ныбжьы-кІэу ІофшІапІэхэм аІутхэр, ІэкІыб къэра-лыгъохэм къарыкІыгъэхэр къахарагъэу-бытэх, ахэм тестхэр арагъэкІу ыпкІэ хэмылэу, ацІэ-алъэкъуацІэхэри къа-мыІонхэ фитхэу.

Зыщышъумыгъэгъупш! Мы лъэхъаным ВИЧ-инфекциер агъэхъужьышъурэп, ау ащ зыщыушъумэн плъэкІышт. Хэти ышІэн фаше ВИЧ-статусэу иІэр, нэмыкІ узхэм афэдэу.

Мы инфекциер уилэ-уимыІэр пшІэным фэшІ тестыр медицинэ учреждениеу процедурнэ кабинет зыхэтым щыпкІун плъэкІышт.

УпчІэ зилэхэр теонхэ алъэкІышт зэ-пахырэ узхэм зыщІээзэхэрэ Адыгэ республикэ клиническэ сымэджэщым телефон номерэу 8 (8772) 52-32-26-мкІэ.

Зэпахырэ узхэм зыщІээзэхэрэ Адыгэ республикэ клиническэ сымэджэщым иврач шъхъалэу Р. К. ЛЪЭУСТЭНДЖЭЛ.

Апхуэдэ гузэвэгъуэ Тхьэм зэи димыгъэлягъу!

Пщлэ зыхуэсщл ди лъэпкъыгъу лъаплэхэ! Ильэс къэс накъыгъэм и 21-м дунейм адыгэу тетым Кавказ зауэм хэклуэдэхэр ягу къагъэкълэж. Хуитыныгъэмрэ Хэкумрэ щхьэклэ зи псэр зытахэм, егъэзыгъэклэ Истамбылаклуэ гъуэгум трагъэувэу клуэ-дыплэ ирашахэм, клэ зымылэ бэлыхьхэр зытепсыха ди нэхъыжьхэм дахуошыгъуэ, яшэча гузэвэгъуэхэр щлэрыщлэу ди нэгъу къыщлэдогъэувэж. Ильэсищэм щлэгъуклэ еклуэклэ зауэжым и иужьрей топышэр зэрырагъэклрэ ильэси 160-рэ ирикъуаш, ауэ абы лъэпкъым кърдза фэбжыи иджыи кыздэсым хэгъуэщэжакъым, кыыхуихьа гүлэгъуэ бжыгъэншэхэр цы-хубэм я щлэжым хэклуэдыкълэжакъым.

Адыгэхэм я дежклэ лъапсэрыхыу къыщлэклэ зауэм дыщегупсысклэ, уни жьэгуи къагъанэу штаплэ ихьэжа цыху минищэхэм дигу къыдримыдзэинклэ, зэиншэу къэна сабий хейхэм дигу ящлэ-мыузынклэ, зэуаплэм иклуэда щлалэхэм дахуемыплъэкълэинклэ лэмак илэкъым. Ихьурежклэ нэпст, гуауэт, гүлэгъуэт... Клыху икли гушлэгъуншэу цыху мамыр-хэм кърашыллэ зауэм и клэр нэхъы-клэжт — пщлым шыщу бгъум и псэр щимытамэ, Хэкур ибгынэн хуей хьуаш. Лъэпкъыгъуэ адыгэхэм къахуэзыхьа а зауэр 1864 гъэм накъыгъэм и 21-м увылами, тхыдэм хилъэсэж къэхьукъа-щлэхэр пхузэгъэзахуэркъым, щхьэм къыпхуигъэтлэсэжкым.

Кавказ зауэм теухуауэ куэд ятхаш, нэхъыбэжи жалаш, ауэ ар лъэпкъ щлэжым

ноби хэтщ. Ди адэжьхэмрэ къэклуэну щлэблэхэмрэ я пашхьэ щыдилэ хьэкъхэм ящыщ а фэеплээр тхьумэныр, и пэжыр абыхэм деж нэхъэсыныр, апхуэдэ нэ-щлэбжэ къэмыхьун папщлэ тлэкълэр тщлэныр.

Нобэ адыгэхэр лъэпкъыбэ Урысейм ящыщу я адэж лъахэм щопсэу, зыхэтэм къахэщ, я лъэпкъышхьэр яхьумэу, пщлэ зыхурагъэщл. Я бзэрэ хабзэрэ зэра-хьумэжыным хушлэкъуу ди лъэпкъыгъу-хэр къэрал 50-м щлэгъум исщ. Сыт хуэдиз гугъуехь хэмытми, кызыхэклар зыщэгъэгупшэркъым, зыпэрыт лэнаглэм ехьуллэныгъэшхуэхэр щашл, дуней псом адыгэцлэр флы и лъэныкыуэклэ щэгъэлэу.

Блэклам дыщыхуеплэкълэжым деж лъэпкъым и щхьэ къркыла бэлыхьлэжым и мызакъуэу, нэхъыфлагъ зыхэлъ лъэ-хуэгуэхэри хэтлэгъуэфын хуейщ: урыс-адыгэ зэхушытыклэхэм я флыгъэклэ ди лъахэм зэпымыуэ кыхьэ зэрыпхьуа-клуэхэм къазэрылэщлхэр, мыухыж зауэ-хэм пэлэщлэ зэрахуишлар зыщыдгъэ-гъупшэ хьунукъым.

Блэкла лъэхуэгуэхэм дащытепсэлъыхь-клэ, кыыхыдогъэщ адыгэ тхыдэм къы-щыхьуа гуауэщхьэуэхэм хуэдэ адрей лъэпкъхэм я щхьэ кызыэрыриклар, нэпсрэ гүлэгъуэклэ гъэнщла напклэуэцлэхэр я дыгъуасэ махуэхэм зэрыхэтэр. Ауэ нобэ псэухэм а псом дерс кыхьэтхыныр ди пщэрылщ, ди щлэблэм я къэклуэныр дубзыхуныр, зэгурылэуэмрэ зэхушыты-клэфлэхэмрэ хэлъ флагъыр захедгъэщы-

кыныр ди къалэнщ. Жыплэнураши, а лъаплэныгъэхэр щхьэузыхь зыхуэпщл хьун щхьэусыгъуэ щылэн хуейкъым — узэгурьлэуныр, мамыр гъащлэм зэгъусэу утелэжэныр, зыр адрейм и щлэгъэ-къуэну сыт хуэдэ гугъуехьми пэщлэтыныр

дэтхэнэ зы цыхуми и къалэн лъагъу къылъытэжын хуейщ.

Адэжьхэм я фэеплээр тхьумэклэрэ, дэ флым, ныбжьэгъугъэм, ди хэгъэгуми, къэралми, дунейми тет лъэпкъхэм я зэхуаку дэлъын хуей мамырыгъэмрэ зэхушытыклэ тэмэмхэмрэ кызыэрытлэ-тыным дегупсысыпхьэщ.

Дэ игъащлэклэ тшыгъупшэнукъым щалъхуа лъахэм и щхьэхуитыныгъэм щлэбэнурэ зи щхьэр зауэм хэзылхьа ди нэхъыжьыфлхэр, дигу ихунукъым Кавказ зауэм хэклуэда дэтхэнэри, тхьу-мэнуш я фэеплэ нэхур. Хьэкъыу си флэщ мэхьу а фэеплээр лэуужьклэрэ зэрызлэпахыну. Дэ къытхуэнэр а фэе-плэным дыхуэфэцэнырщ, ди ужьклэ къэ-клуэнухэм я пашхьэ щытхь пщэдэкълэжыр зыщыдмыгъэгъупшэнырщ.

Зэрытщлэщи, еклуэклэ дзэ операцэ хэхам ди щлалэхэр хэтщ, ди адэжьхэм я хабзэхэм тету, лыгъэ, хахуагъэ къы-щэгъэлягъуэу. Зыхэт псэзэпылхьэплэм щлэхуи кыхьэкълэжу узыншэу я унагъуэ-хэм къахьхьэжыну, ди япэ итахэм яхьума адэж лъахэм къэклуэжу мамыр гъащлэм зратыжыну дохьуэхьу!

Лъэпкъыу щылэр ефлэклуэну, заужьы-ну, флыгъуэ куэд щылэныгъэм къахуи-хьыну си гуагъэщ. Адыгэ лъэпкъми дигу къэдгъэкълэж гузэвэгъуэм хуэдэ Тхьэм зэи димыгъэлягъу!

Дунейпсо Адыгэ Хасэм
и тхьэмадэ
СЭХЬУРОКЪУЭ Хьэутий.

Вагъуэ ужьыхыжым и нэху

Мэзкуу къалэмрэ абы дэт Политехникэмклэ институ-тымрэ я жэрдэмклэ «Медиа-старт» зыфлаща, журналист ныбжьыщлэхэм я зэхьэзэхуэ еклуэклэщ иджыблагъэ. Щауэж Тыргъэтауэ а зэпеуэм папщлэ игъэхьэзыра «Вагъуэ ужьыхыжым и нэху» лэжыгъэр клэух зэхьэзэхуэм нэса 700-м пхыклри, ехьуллэныгъэр кыыхуагъэфэщаш. Ар теухуат убыххэм я тхыдэмрэ я щэнхабзэмрэ.

«Сэ Хэку цыкълуу къэспытэр си адэж убыххэм тхыдэклэ ялыгъа щыналъэрщ, — дыкыщоджэ Тыргъэтауэ и лэжы-гъэм. — Ахэр хунэсажым уэрэдхэр зыхуэзэхалхьэ, фильмхэр щытрах, тхы-гъэ удэзыхьэххэр къыщэгъэщл къалэ щлэрашлэхэр яхуэхуэ. А лъэпкъым къы-деклуэклэ псэуныгъэм и нэхъэнэхэм ящыщуи зыри дунейм къытенэжакъым. Теклуэныгъэр зыларыхьа цивилизацэщлэр къиууаш абыхэм я лъапсэжым и гу-щылэу. Сэ къысхуэнэраши, нобэ зыри зэрымыпсэлэж пэсэрэи бзэм и макъ-хэм сыщлэуэ, нэм лэщлэклэ къафэхэм я лантлагъыр зыхьэщлэну сыхэтщ, хуэ-мурэ ужьыхыж вагъуэм и нэхум си нэм кызыэриубыдклэ сыкълэуоплэ».

«Хэкур зыфлэклуэдым псори флоклуэд», — а абхъаз псалъэжыи си лэжыгъэм псалъащхьэ хуэзыщлэ пщашэм и Хэку-жым лъагъуныгъуэ хуилэр нэхъ гуащлэж ещл эзыр Мэзкуу зэрыщыпсэум. Убыххэм я гъусэу, Тыргъэтауэ къедалэхэм къа-гуригъэлэуаш адыгэхэр зыщысыр, зэры-щымыгугъауи, къэпщытаклуэхэм хьыджэ-бзым и лэжыгъэм хуэфэцэн увылэ ираташ, куэд арэзы къэзымыщл тхыдэм

и кууплэм зэрыхэлэбам хуэдэу. Дыкъев-гъаджэт Тыргъэтауэ жорим и пашхьэ щигъэлэу псалъэхэм:

«Адыгэхэр Кавказ Ищхьэрэм ижы-жыж лъандэрэ щыпсэу лъэпкъыр зэрызэдджэ лъэпкъыцлэщ, дунейм ар кызыэрыщлэхур «шэрджэс» флэщы-гъэмклэщ. Кавказ Ищхьэрэм хиубыдэ Тэрч псыежэхым щегъэжъауэ хы Флыцлэ лүфэм лут Азов деж нэс, Абхъазым щегъэжъауэ Темэн нэс зыщабгъуауэ кыташ абыхэм я Хэкум. Зызэман Кав-каз Ищхьэрэм нэхъ ин дыдэу иса лъэ-пкъым шыщу нобэ и лъапсэжым исыжыр проценти 10 къудейрщ. Ильэси 100-м щлэгъуклэ еклуэклэ Кавказ зауэм иужьклэ адыгэ-шэрджэсхэр Уэсмэн империем ирахуауэ щыташ. Ар къыщыхьуар XIX ллэщыгъуэм и етлунэ лыхьэрщ. Нобэ адыгэхэр щопсэу Къэрэшей-Шэрджэсым, Ставрополь, Краснодар крайхэм, Къэ-бэрдей-Балъкъэрым, Адыгейм, хы Флы-цлэм и лүфэм. Лъэпкъым и нэхьыбэр Тыркум, Израилым, Мысырым, Щамым, Иорданием щопсэу».

Сурэтхэр, картэхэр, убых тхыдэжым нэху трезыгъадзэ фэеплээр дыщлэгъуаш

Тыргъэтауэ и лэжыгъэм. Пщашэм и гугъу имыщлэу къэнажым иужьрейуэ убыхыбзэм ирипсэлэа Есэнч Тэуфикьи. «И бзэм иужьрейуэ ирипсэлэа убых» псалъащхьэм щлэту Тыргъэтауэ етх: «Есэнч Тэуфикъ Тыркум и кыухьэплэ ищхьэрэм щылэ Маньяс къалэм 1904 гъэм дунейм къыщытехьат, зейшуэ лъэ-пкъым щыщт. Ататюрк Мустэфа Кемал и зэманым унагъуэм Есэнч флашауэ щыташ. Итлани Тэуфикъ хузэфлэклаш убыхыбзэм теухуауэ дуней псом щлэ-ныгъэ гъэщлэгъуэн ялыгъэлэсыну. Зи акылыр зэгущ, куэд зыщлэж Есэнч

убыхыбзэр яригъэцыхуа къудейкъым. Атлэ лъэпкъым и лъэрыуатэм, зэрахьэу щыта хабзэхэм я гугъу ищыжащ».

«Апхуэдэ щлэблэ щыдилэклэ дыщлэ-гузэвэн щылэжым», — жалэ хабзэщ нэхъыжхэм ныбжьыщлэ зэчиифлэ щалъа-гъуклэ. Езым тхыдэм зэрыхыщыкълэм нэмыщл, и лъэпкъыр хамэм къаригъэ-цыхуфын хуэдэу щлэныгъэрэ нэмысрэ зыхурикъуа пщашэм къэклуэну дахэ зэрилэну шэч къытетхьэркъым, и ехьу-лэныгъэхэр нэхъыбэж хьуну дохьуэхьу.

ЧЭРИМ Марианнэ.

Лъэпкъым псэемыблэжъэу

Я XIX-рэ лIэшIэгъум адыгэмэ ятарихъ тIоу зэпычыгъэу хъугъэ. Ар нэрылIэгъу къэзышIырэр Кавказ заом ыпэкIэ Черкес хэкур зыфэдагъэмрэ заом ыуж адыгэмэ ящылакIэ зэхъокIыгъэ зэрэхъугъэмрэ. Черкес хэкур пачыхъэм идзэхэм зэлъаштагъ ыкIи Урысыем игъунапкъэхэр къыблэмкIэ лъыкIотагъэх. Ау адыгэ чIыгоу зэо-банэкIэ аштагъэм империем ихэбзэ-нэшанэхэр щыбгъэу-цунхэр Iоф къызэрымыкIоу къычIэкIыгъ.

Хэкум къынэжыгъэ адыгэмэ язытет дэгъоу къагъэлагъо мыщ фэдэ гупшысэхэм: ящылакIэ нахъышIу зэрэмыхъуштым лъэшэу ыгъэгумэкIыштыгъэх, лIэшIэгъу пчъагъэм лъэпкъыр зэрыгъуазэщтыгъэ шэн-хабзэхэр зэхъокIыгъэ хъугъэх, Урысыем ихэбзэ шапхэхэр аштэн алъэкIыштыгъэп. Кавказ заор адыгэхэмкIэ тхъамыкIэгъо дэдэу зэрэщытыгъэр тарихъми дэгъоу къагъэлагъо. Лъэпкъым ищылакIэ пшIэжын умылкъынэу зэхъокIыгъэ.

Илъэс къэс шъыгъо-шIэжъ Мафэм тыгу къэтэгъэкIыжыхъ Кавказ заом илъэхъан лъэпкъым ишъхафитныгъэ къаухъумэзэ зыпсэ зытыгъэ лIыхъужхэр. Ахэр адыгэхэм ятарихъ мыкIосэжын жъуагъоу къыхэнагъэх. Ахэм ацIэхэр адыгэ IорIуатэм дэлэжъгъэ шIэныгъэлэжъхэм яхъатыркIэ къыднэсыжыгъэх. Непэрэ мафэм тыгу къэдгъэкIыжын тилIыхъужхэр: Щырыхъуко Тыгъужъ, ХъорэлIыко Хъамырз, Бракый ЛъэпшъхъакI, Алджэрыекъо Кушыку, Хъырцыжыкыко Алэр, Нэпсэу Хъэжъуагъу, Хъатыгъу Щэбан, Даур Хъэпакъ, Хъахъупэкъо Чэрий (Тхъаркъуахъо), Хъаудэкъо Мамсыр, Пцэшэ Дол, Анцокъо Хъэкъар, Пцэшэ Хъаджэбирам, Хытыку ХъагъукI, Зэишъу Къасболэт, Занэкъо Сэфэрбий, Занэкъо Къэрэбатыр Сэфэрбий ыкIу, Цутхъакулмэ Къамболэт, Бэрзэдж Хъадж Исмахил Дэгумыкыко, Бэрзэдж Хъадж Джырандыку Дэгумыкыко, ШыупакIо Шъэумыз, ШэрэлIыко Тыгъужыкыко Къызбэч, Шэуджэн Джырандыку, Урым Джанхот, Атэжыкыко Исмахил, Атэжыкыко Адылджэрий, Атэжыкыко Хъамырз, Абыкыко Исхъакъ, Айтэчыкыко Джамболэт, Къэсэй Исмахил ыкIи нэмыкIхэр.

Мы зыцIэ къетIуагъэхэр лIыхъуж пэрытыгъэх. Ахэм анэмыкIэу, тарихъым къыхэмынагъэу тхъапша заом ыхъыгъэр? Непэ нахъ игъэкIотыгъэу сакытегушылэ сшIоигъу Тыгъужыкыко Къызбэч, Щырыхъуко Тыгъужъ, Алджэрыекъо Кушыку, Хъырцыжъ Алэм.

Тыгъужыкыко Къызбэч

ШэрэлIыко Къызбэч Тыгъужъ ыкIор Адагум псыхъо Iусыгъэ къуаджэу Насхъэ 1777-рэ илъэсым къыщыхъугъ. Я XVIII-рэ лIэшIэгъум ыкIэхэм ыкIи я XIX-рэ лIэшIэгъум иапэрэ ныкIохэм адэжъ Адыгэ шъолIырым анахъ лIыхъужъэу исыгъэмэ ащыщыгъ.

ЗэкIэми зэлъашIэрэ тхакIоу Хъанджэрые къетхыжы:

«Къызбэч икIалэхэр къэзэкъэхэм зэ-
раукIыгъэми, уIэгъабэ зэрэтелъми,

Дунаим щыпсэурэ цIыф лъэпкъхэм ятарихъ ухаплэмэ, заор тхъамыкIэгъошхоу зэрэщытыгъэр тинэрылIэгъу. Ащ къинэу цIыфхэм къафыхъыштыгъэр гууз-лыуэу тарихъым къыхэнагъ. Арэуштэу зэрэщытыр пстэуми къагурэлэ нахъ мышIэми, блэкIыгъэ зэманым гъэсэпэтхыдэ къыхэзыхыгъэу щылэр джыри макIэ. Ащ къыхэкIэу непэрэ мафэми тэлэгъу къэралыгъо зэфэшъафхэм заом имашIо зэрэщымыкIуасэрэр. Ау тичыхъэ телъ мамырныгъэм фэбэнэрэ цIыфхэр нахъыбэ зэрэхъуштым, цIыфыгъэмрэ шыпкъагъэмрэ текIоныгъэ къызэрэдахыштым.

жъы зэрэхъугъэми къамыубытэу урысхэм зэпымыоу заохэр аришылIэщтыгъ. Хъэсан-пашэу Анапэ дэсыгъэм илIэлукIэ Чабэм кIуагъэ, ау быслъымэнхэмкIэ цIэ лъапIэу щыт хъаджацIэми Къызбэч Iэсэнэу, уцужьынэу ашIышIугъэп: ыпсэ хэтыфэ шапсыгъэ шъыпкъэу къэнагъ. Шъэджащэу, мэкъэхъушхоу, илIэбакIи илIэбакIи щынагъоу, нэмыкIэу къэпIон хъумэ, псэемыблэжъ банэу а шапсыгъэ лIыхъужъ лъэшым ышIыхэрэм ащ изекIуакIи адыригъэштэ шъыпкъэу щытыгъэ итеплIы, джащ фэдэ дунэе къижъукI-къутэжъым хэтыным пае къэхъугъэу къытшIошIыштыгъ».

Къызбэч ипсэемыблэжъ зекIуакIэ ежъ зыщылэгъэ лъэхъаным дышIагъэхэу гүфэбэныгъэкIэ къытегушылэхэрэми, къепыхъу, гужъ къыфизилIэу тетхы-хэхэрэми нафэу къахэщы. ЛIыхъужъ щытхъугъэу Къызбэч къылэжыгъэр мыплъыкыжыгъэу тэ тилIэхъан щылэ-кIуатэ.

Дж. С. Белл идневникэу бэдзэогъум и 19-м, 1837-рэ илъэсым ытхыгъэм къыщелэ:

«...ЯтIонэрэ мафэм къытлIы-
хъагъэхэм ахэтыгъ Хъадж Къыз-
бэчэу Пшъадэ нэлIуасэ къыщыс-

Илъэс къэс шъыгъо-шIэжъ Мафэм тыгу къэтэгъэ-
кIыжыхъ Кавказ заом илъэхъан лъэпкъым ишъхафитныгъэ къаухъумэзэ зыпсэ зытыгъэ лIы-
хъужхэр. Ахэр адыгэхэм ятарихъ мыкIосэжын жъуагъоу къыхэнагъэх.

фэхъугъагъэр. Ар зэолI пхъаш, илъэс 60 ыныбжъ. ИлIыгъэ зекIуакIэ урысхэм щынэгъошхо арегъэшIы. Гъунэпкъэ шъолIырым щыпсэурэ урыс шъуэхэм якIэлэ шIыкIаехэр ащ ыцIэкIэ агъэщынэхэ-
зэ агъэлэсэх, урыс генералхэм пчъа-
гъэрэ къыфалопыгъэ ежъхэм къу-
лыкъу афишIэнэу къызеуцуалIэкIэ е
мамырныгъэ адишIымэ, зэкIэ зыфа-
ер къыфашиIэнэу, Императорым
ахъэцшхо къыритынэу ыIуагъ
исурэт Iэкигъэхъагъэмэ, ау Къыз-

бэч а джэнджэш пстэури цигъэзы-
ягъэх, зэпымыоу бэнэ лъэш
арешылIэ...

Макъэу рагъэлугъэм рыгъуазэзэ, генерал-майорэу Власовым тхылъ шъэфэу полковникэу Матвеевым 1824-рэ илъэсым мэкъуогъум и 28-м фитхырэм щырелэ:

«ЗэлъашIэрэ Къызбэч шапсыгъэ шыу 200 ыугъоигъэу Орехово хы-
къумэм е Елизаветинскэу къуаджэм
апэчIынатIэу къыкIын имурад».

Ащ епытыгъэуи чыпIэ пашэ пэпчэ ашIэщтхэри афегъэнафэ... 1824-рэ илъэсым шэкIогъум и 8-м Власовым джыри Матвеевым фитхыгъэм щыфегъэпытэ:

«Чъэпыогъум и 31-м, «Джеби» зы-

фалорэ псыхъо Iушъом абдзахэмэ зэлукIэ цашигъ. Ащ хэлэжъагъ зэлъашIэрэ шапсыгъэ оркъэу Къызбэч ыкIи рахъухъагъ къыттебэнэнхэу. Ар агъэцэкIэным пае зэфэдэкIэ АфытсышIхъэ къыщегъэжъагъэу Шэпс нэсэу зекIогъусэхэр къэзэрэу-
гъоинхэу Къызбэч макъэ аригъэлугъ. Псыхъохэу Цафэ, Джеби, Аго-
быжъ, Суп аIус абдзахэхэр хъазы-
рых. Ахэр шапсыгъэхэм агохъан-
хэишъ, Къызбэч япашэу мы мафэхэм
къыкIынхэу ары. Нэбгырэ 1000 фэ-
диз мэхъух, а зы уахътэм чIэпIа-
бэмэ къатэбэнэнхэу рахъу-
хъагъ...».

Хъабжээкъо Джанбек итхыгъэу «Адыгеим итыгъэкъохъэпIэ лъэныкыо илIыхъужхэр» зыфиIорэм мырэуштэу къыщелэ:

«Ащ (Ахэджагукъо ПыцIыкIуи ары зыфиIорэр) фэишъафэу Адыгеим итыгъэкъохъэпIэ шъолIыркIэ анахъ цIэрыIоу заом хэлэжъагъэр Хъаджэ Къызбэчэу «Черкесием иаслIанкIэ» зэджагъэхэр ары. Хъаджэ Къызбэч шыудзэ тхъамэтэ ин дэдагъ, пыим ичIыгу чыжъэу ар зекIокIэ зэрихъэ-
щтыгъэу, ыгъахъэщтыгъэхэмкIэ, Хъаджэ-Муратэ Дагъыстан-чэчэн заом илъэхъан ышIагъэхэм зыкIи анахъ цIыкIон. Ау анахъ щытхъу-
шхо ащ къызыхыгъэр заоу Абын дэжъ (1834-рэ илъэс) шыу 700-м ипашэу 12000 хъурэ урысыдзэр зэрээхикъутагъэр ары. «Черкесхэм яаслIан» ащыгъум илъэс 60 ыныб-
жыгъ». Джащ фэдэу, зэпыу имыIэу лъышIэжъ заом пчыкIэ машIоу цышIэтэу, ыпсэ пэтыфэ шышIхъэмыгъазэу, пыи псэлIухэу илъэс 40-м къэхъурэ Тыгъужыкыко Къызбэч къыхыгъэ, уIэгъых телъэу мээам и 28-м, 1840-рэ илъэсым идунай ыхъоужыгъ».

Щырыхъуко Тыгъужъ

АкIэу Пэзадэ илэпэрытхымэ ащыщ горэм адыгэхэм лIы цIэрыIоу ахэтыгъэ-
хэр къыщетых нэбгыри 101-рэ хъухэу. Ящэнэрэу зыцIэ къыриIорэр Щырыхъуко Тыгъужъ. Адыгэ жэрыло усэхэм, Iэпэ-

ШIэжъ зэхахь

ИльэсипшкIэ узэкIэбэжымэ, Кавказ заор зауыхыгъэр ильэси 150-рэ зэрэхуыгъэм ыкIи ТекIоныгъэшхом и Мафэ афэгъэхыгъэ шIэжъ парк республикэм шагъэпсыгъагъ, ащ чыг 220-рэ дагъэтысхъэгъагъ. Адыгэ Хасэм и Совет хэтыгъэ Хэкужэ Адам ары ар зигукъэкIыр. Iофтхьабзэм чанэу хэлэжъагъэх лъэпкым фэгумэкIырэ цыфхэу Мыекъуапэ ыкIи республикэм щыпсэухэрэр, адыгэ интеллигенциер. Паркыр зыцагъэ-псышт чыгу Iахьыр къязытыгъэр Хьакъуй Аскэр Теуцожь ыкIор ары.

Жьоныгуаклэм и 19-м, шыгыо-шIэжъ Мафэм ехуылIэу, мы чыплэм тильэпкъэгъухэр щызэхъагъэх, непэ мамырэу тыпсэуным пае зыпсэ зытыгъэ тятэжъ Iашъэмэ афэгъэхыгъэ дыуахъ къыщахыгъ, псэпагъэр алуагъэкIэнэу жьамэ шагъэу.

— Чыгхэр огъэтысхъэ къодыекIэ икIурэп, ахэм псы аклэпкIэн, уахушIэн

фае, — еIо Адыгэ Хасэм и Совет хэтуэ Нэхэе Аслъан Анзаур ыкIом. — Апэрэ уахътэм а Iофыр Iэпэдэлэл зэрэхуыгъэм къыхэкIэу чыгхэм бэ ахэкIодыкIыгъэр. Джащыгъум Советым хэт кIалэхэр тилэпыIэгъухэу чыгыкIэхэр дгъэтысхъажьыгъэх, къэтшIыхъагъ. Къэ-плонкIэ псынкIэ, ау зэкIэми Iоф къапэкIы. Сыдигъуи тигъусэх ыкIи къыддэлажъэх Мыгу Эдуард, Зэрамыку Валерэ, Шыщэ Юрэ, Дэрбэ Аскэр, Нэхэе Мыхъамэт, нэмыкIхэр.

Зэхахьэм къышыгушылагъэ зэлашIэрэ общественнэ IофышIэу МэщфэшуI Нэдждэт.

— Жьоныгуаклэм и 9-р ТекIоныгъэм и Маф, ар гушIуагъо, ау щымыIэжъхэм, ар къыдзыхыгъэ фэхыгъэхэм тафэшъыгъо. Джащ фэдэу тиадигэ чыгу тятэжъ Iашъэмэ зэрафэлъэкIэу къагъэгъунагъ, дунаим щитэкъухъагъэ тыхъугъ, заор зыцаухыгъэ мафэри шыгыо-шIэжъэу хэтэгъэунэфыкIы, ау тыгу дгъэкIодырэп, чыгым къутэмакIэхэр къызэрэдэчыжъхэрэм фэдэу къэнэжъыгъэ тIэклум зэ-

ужьыжъы, зелэтыжъы. Ащ фэдэ зао къэмыхъужьынэу, ащ зыпсэ хэзыль-хъагъэхэми джэнэт агъотынэу Тхьэм селъэл, — къылуагъ Нэдждэт.

Iофтхьабзэм изэхэщакIоу Нэхэе Аслъан къызэрэхигъэщыгъэмкIэ, паркым дэт чыгхэм альапсэ дэгъоу адзыгъ. Джащ фэдэу зэлашIэрэ шIэныгъэ-лэжъхэу ыкIи цыф цIэрылохэу адыгэ лъэпкым чанэу фэлэжъэгъэхэ Шхъэлэхэу Абу, ШхъапплэкIэу ГъучIыпс, Къээнэ Юсыф, УдыкIэкIэ Юр ыкIи Бэгъушъэ Алий ацIэкIэ къуж-Iэрысэхэр агъэтысхъагъэх.

Зэхахьэм къышыгушылагъэх Нэгъуц Аслъан, Хъатикъое Адам, Теуцожь Мос, Мыгу Эдуард ыкIи нэмыкIхэр. Шыгыо-шIэжъ Мафэм мэхъанэу иIэр, тятэжъ Iашъэмэ кIынэу альэгъугъэр, тильэпкъ иужьыжъын дэлэжъэгъэн зэрэфаер ыкIи къыткIэхъухъэрэ лIэужмэ тиадигэ чыналъэ шIу альэгъоу плугъэнхэр пшъэ-рылъ шхъалэу зэрэщытыр къэгъушылагъэмэ къыхагъэщыгъ.

ЧыпIацIэхэр адыгэмэ ятарихъ шIэжъ къызэрэхэнагъэхэр

Заор зауыхыгъэр ильэси 130-рэ зы-щыхуыгъэгъэ уахътэм апэрэу а хуыгъэ-шIагъэм къэралыгъо уасэ фахыгъагъ. Урысые Федерацием и Президент Кавказ щыпсэурэ лъэпкъхэм джэпсалъэкIэ закъыфигъэзэгъагъ: «Джырэ лъэхъаным, Урысыем зэфэдэ фитыныгъэ цыфхэм зыщаратыр къэралыгъо зыщыгъэпсырэм, Кавказ заор зыфэдагъэм зэфагъэ хэлъэу тытегушыIэн амал тилэ хуыгъэ. Кавказ щыпсэурэ лъэпкъхэм лIыгъэшхо ахэлъэу ячIыгу къынэжъынхэм имыза-къоу, акультурэ, лъэпкъ нэшэнэ анахъ дэгъухэр къагъэнэжъынхэм фэбэнагъ».

Ащ къыкIэлъыкIоу адыгэ (черкес) лъэпкъым итарихъ чыпIацIэхэу я 19-рэ лIэшIэгъум чIинэгъагъэхэм афэгъэхыгъэ тхыгъэхэр нахъыбэу къыхаутэу аублэгъагъ. Ахэм язэгъэшIэн непэр мафэм къынэсыжъэу мэхъанэшхо иI ыкIи лъэпкъ чыпIацIэхэр гъэунэфыжъыгъэнхэр пшъэ-рылъ хьылъэм, ащ тишъыпкъагъэ етхьылIэн зэрэфаер Iофыгъо шхъалэхэм ащыш.

Мы гумэкIыгъом епхыгъэ тхыгъэхэу аужырэ ильэсипшым къыхаутыгъэхэм яавторхэр кIэдэхуэрэп чыплэцIэ шыпкъэу псэупIэхэм ялагъэхэм къарагъэгъэ-зэжъынэу. Пшъэрылъыр адыгэмэ ятарихъ, апэрэ лъэпкъыцIэу аусыгъагъэхэм цыфхэр ащыгъэгъозэгъэнхэр ары.

Адыгэ шIэныгъэм илахышхо хильхъагъ гуманитар ушэтынхэмкIэ Адыгэ республикэ институтэу КIэрэцэ Тембот ыцIэ зыхырэм инаучнэ IофышIэ шхъалэу ЕмыкI Нурджанэ. Ащ имонографииеу «КъохъэпIэ Черкесиим ичыпIацIэхэм ятарихъ» зыфилорэм мэхъанэшхо иIэу сэлъытэ. Адыгэ чыпIацIэхэр къызы-лотыкIырэ статья 500-м ехъу ащ къы-дэхъагъ, географическэ цIэхэр къэзы-гъэпсыхэу ахэр шытых, черкес (адыгэ) тарихъ географическэ чыпIацIэ 1000-м ехъу джащ фэдэу монографием къыщеты. ГухэкI нахъ мышIэми, а цIэмэ ащы-щыбэхэм къамыгъэзэжъынэу Iодыжъы-гъэх, цIэ пшIы пчыагъэ авторым къыгъэ-нэфэжъын ыльэкIыгъ.

2015-рэ ильэсым зэлашIэрэ шIэны-гъэлэжъэу, тарихъ-кавказоведэу Хъоткъо Самир изичэзыу ушэтын тхылышхоу «Открытие Черкесии» зыфилорэр къы-дэкIыгъ. Ащ я XIV-рэ лIэшIэгъум къы-щегъэжъагъэу я XIX-м иапэрэ кIэлъэ-ныкъо нэсэу картографическэ ушэтын-хэу Темыр-КъохъэпIэ Кавказым фэгъэ-хыгъэхэр игъэкIотыгъэу къыщетых.

Кавказ заор лъэхъэнэ зэфэшъхъафхэм зэфэмыдэу къыралотыкIы, ар къызыхэкIырэр уахътэу ащ зыщытегу-щылэхэрэм политическэ чыплэу щылэр ары.

Академикэу Шэуджэн Асхъад адыгэмэ ятарихъ фэгъэхыгъэ томитIу хуэрэ тхы-лэу къыдигъэкIыгъэм мэхъанэшхо иI.

Къыхэгъэщыгъэн фае, Хъоткъо Самир итхыль ишIуагъэкIэ тарихълэжъмэ амал ялэ хуыгъэ 1864-рэ ильэсым Кавказ заор зауыхыгъэм къышыублагъэу Темыр-КъохъэпIэ Кавказым ишъолъыр системэ гъэнэфагъэ хэлъэу аушэтынэу.

ЕмыкI Нурджанэ имонографиие Хъоткъо Самир итхыль лъыпыдзагъэу пльытэми хъунэу сепллы. Апэрэ шIэ-ныгъэ лъэпкъ экспедициехэу гуманитар ушэтынхэмкIэ институтым илофышIэхэу Цэй Ибрахымэ, Меркицкэ Рэщид, КIэрэцэ Тембот зэхэцъагъэхэр ады-габзэкIэ, ау латин хъарыфхэмкIэ тхы-гъэхэу, хъарзынэщым чIэлъых. ЕмыкI Нурджанэ а материалым Iоф дишлагъ ыкIи иушэтынхэмкIэ къызифигъэфедэгъ, еклопакIэу фишыгъэм ишIуагъэкIэ мо-нографийер нахъ бай хуыгъэ, ар гъэхъа-гъэкIэ фэлъэгъунэу тефэ. ЕмыкI Нур-джанэ илофшлагъэ ландшафт термино-логиимкIэ апэрэ лъэбэкъоу пльытэмэ хуышт. ЕмыкIым имонографиие иаужырэ едзыгъо Кавказ заор аухыфэ щылэгъэ чылагъохэм язытитыгъэ къыщылуатэ. КъоджацIэмэ ягугъу къышIы къэс, мыщ чылэу «щытыгъэр» ылэзэ къыралотыкIы.

Джыри зэ Хъоткъо Самир итхыльэу «Открытие Черкесии» зыфилорэм тыхэ-плъэн. Ащ къыщыло: «Абдзэхэ къоджи 150-у Шхъэгъуацэ иджабгъукIэ къебгъэ-жъэнышъ, Псэкъупсэ исэмэгъу псыхэ-лъадэм нэс шысыгъэхэм ащышэу зы чылагъо къэнэжъыгъэп. Абдзахмэ ащы-щэу заом къелыжъыгъэхэр къушъхъэм къырацэхыжъхы, зэшъхъэ-зэшъо чыIугум къащэжъыгъагъэх. Заом ыуж ахэр къоджэ цыкIуи 6 хуыштыгъэх, анахы-бэрэр Тыркуем кощыжъынхэ фае ху-гъагъэ, къэнэжъыгъэхэр зы чылэм щызэрэгъуоижъыгъэх — Хьакурынэхъа-блэ. ДжырекIэ ар район гупчэу щыт.

ИгъэкIотыгъэу монографием къыщы-гъэлэгуагъэх Темыр-КъохъэпIэ Кав-казыр ыкIи Кавказ шъолъырыр зыубы-

тырэ топографическэ картэхэр. Моно-графием приложениеу игъусэм къышы-хеуты К. Гейнс истатьяу «Пшехскэ отрядыр 1862-рэ ильэсым ичъэпыогъу мазэ къыщегъэжъагъэу 1864-рэ ильэсым ишэкIогъу нэс» зыфилорэр.

ЯчIыналъэ къынэжъыгъэ адыгэхэм псэукIэу ялэ хуыгъэм агухэр ыгъэкIоды-гъэу, яльэпкъэгъухэу Тыркуем кощыжъы-гъэхэм зэралукIэжъышIтхэм щэхъурэ гухэлъ ялэжъыгъэп. Хъаджэмыкъохъаблэ щыпсэуштыгъэ нэбгырэ 3333-р къэра-лыгъом ипашэ фитыныгъэ къызэрари-тыгъэм тетэу 1888-рэ ильэсым ичъэ-пыогъу мазэ Тыркуем икIыжъыгъагъэх. Нэужым а чыплэм станицэу Дондуков-скэр шагъэпсыгъ.

Абдзэхэ къуаджэу Джэнкъотэхъаблэ (ДжанкIатохаблэ) Шхъэгъуацэ иджабгъу псыхэлъадэм дэжъ шысыгъ, 1890-рэ ильэсым нэбгырэ 1000 хуыгъэ Тыркуем кощыжъыгъэх. А чыплэм урыс къоджитIу щылэ хуыгъэ — Великэмрэ Вечнэмрэ. Бгъуашэхъаблэу нэбгырэ 1460-рэ зы-щыпсэуштыгъэм ычIыплэкIэ селоу Белэр иуцуагъ. Унэрыкъохъаблэ дэсхэр эконо-мическэ, урыс къуаджэу Унароковское ычIыплэ ихъагъ. Мыщ дэжым упчIэ къэзгъэуцуцунэу сыфай: «Непэрэ мафэм тиреспубликэ щыпсэурэмэ, къыткIэхъу-хъэрэ лIэужмэ мы зигугъу къэтшIыгъэ псэупIэхэм тарихъу апылым щыгуа-зэхэ?» ПсэупIэ пэпчэ еджаплэхэр адэ-тых, ахэм музейхэр ачIэтых. Джахэр ары тарихъыр зыщызэрагъэшIэн фаер. Зы шъолъырым щыпсэурэ лъэпкъ зэфэ-шъхъафхэр нахъ зэпэблагъэ зэфэ-зышIыхэрэр хьышъэу а чыплэхэм апылхэр зэралэхэрэр ары. Ащ елпы-тыгъэуи щысэхэр къэсхыных. Лъэпкъым игенетическэ ыкIи итарихъ шIэжъ пфэ-гъэкIодышIтэп. Ар къеушыхъаты зигугъу къэсшышIт Iофыгъом. БеданэкIо лакъоу къэнэжъыгъэм итарихъ лъапсэ лыхъу-гъэх ыкIи къагъотыжъыгъ, ар Краснодар краим и Мостовской район ит станицэу Переправнэм щылэу къычIэкIыгъ. Дзэ-тарихъ картэм къызэрэтырэмкIэ, Бе-

данэкIохъаблэу чылэгъуи 5 — 6 зы-хахъэщтыгъэр а чыплэм шысыгъ. 2006-рэ ильэсым ишышъхъэлум станицэм щыпсэурэмэ лакъом щышхэр алукагъэх, ялэкIо псынэ зэтырагъэпсыхъажьыгъ, шIэжъ мыжъори а чыплэм шагъэуцугъ. Ар станицэм дэсхэм лъэшэу агъэшIэ-гуагъ ыкIи ягопагъ.

Цуякъомэ ялакIо Краснодар краим ит къалэу Псыфабэ (Горячий Ключ) дэжъ шысыгъэу агъэунэфыжъыгъ, ар чыплэ дахэу ХьакIэлэс зыцIэр ары.

Къуаджэми а цIэ дэдэр ары илагъэр. 2011-рэ ильэсым Цуякъомэ ялыкIохэр ащ шылагъэх, псынэкIэч лъапсэр аукъэ-бзыгъ, зэтырагъэпсыхъагъ, шышIолу чыплэ щашыгъ, узетIысхъашт пхъэн-тIэкIу кIыхы Iуагъэуцуагъ. Я XIX-рэ лIэшIэгъум ыгузэгухэм адэжъ а чыплэм Цуякъомэ ялакIо зыщыпсэуштыгъэ къуаджэу ХьакIэлэс зэрэщысыгъэр къы-зылотыкIырэ тхыгъэр зытет пкъыгъор шагъэуцугъ. ЩыситIоу къэсхыгъэхэм лъэпкъ зэфыштыкIэхэр агъэпытэнхэу, шъолъырым мамырныгъэ илпыным фэлорышIэнхэу сыщэгугъы.

Краснодар краим ипсэупIэу Крымскэ километрэ 27-кIэ укIэлъырыкIмэ саугъэт гъэшIэгон щыт. Ащ цыфхэр зэреджа-гъэхэр «Вышка-бабушка», чыдагъэ къышчычIащыгъэ апэрэ чыпIагъ. Ар псыхъоу КудэкIом пэчыжъэп. Кудэм къыкIырэм экIэхэри щыгуазэх, чыдэ-гъэ лъэпкъыр ары. Ащ икычIэщын фежъэнхэм ыпэкIэ мыщ шытыгъэ къуа-джэм щыпсэурэмэ гу лъатэгъагъ япсынэмэ псым ычIыплэкIэ дагъэ къа-зэрэщыкIоштыгъэм. Ар ку лъакохэм, нэмыкI Iэмэ-псымэмэ ащафэщтыгъ, бэдзэрым ащ фэдэ зы шалъэр лы ки-лограмм 16-кIэ шахъожъыштыгъ. Нэужым КудэкIо чыплэм Урысыем чыдагъэу къышчычIащыгъэр макIэп.

ЧыпIацIэхэм афэгъэхыгъэ къэбархэм защыдгъэгъозэн зэрэфаер къыкIэзгъэ-тхыным фэшI мы шысэри къэсхыгъ.

Я XIX-рэ лIэшIэгъум щылэгъэ Кавказ заом адыгэхэм тхъамыкIэгъошхо къа-фыхыгъ, а хуыгъэ-шIагъэм шхъэихыгъэу тытегушыIэу, тапэкIэ тызэрэпсэуштым тегупшысэмэ, лъэпкъ зэфэшъхъафэу тишъолъыр щыпсэухэрэми зэгурьIо-ныгъэу ялэр нахъ дгъэпытэшт, Уры сые къэралыгъошхоми мамырныгъэ-илпышты.

АЦУМЫЖЪ Казбек.
Тарихъ шIэныгъэхэмкIэ доктор.

Уо уо уо ри ра,
Истамбылым дашэ мыгуэри дэ.
Тырыжалыха гу узым и зы пычы-
гуэу:

Сэ а махуэм кхуэхъ тедзэплэм
Сыкылулри сыкьежъаш.
Къуэ ещанэм сыкьеауэ
Зы шу закъуэ кысхуэауэ.

Араш хы Флыщлэр дэрклъи щлэфлыщлэр!

Нобэ дызытепсэлъыхыну мы махуэр махуэ хьэлъэщ.
Щыгуэ махуэщ. Щыгуэ щлэж махуэщ. Илъэсищэм
флэкыу клуа (1763 — 1864) зауэм и къуэх махуэу
накыгъэм 21-м хуэзэ махуэщ.
Зэман пшагъуэм щлэхума гуауэщ нобэ фигум
къэдгъэкыжыну!

Жаклэм нэпсыр кышыпытклум
Сэлам тыгуэр ирохьэллэ,
Сыкьогубжыри «плы и хьэлкыым»
Жыслэу щлалэм сыхохьушлэ.
Зы лъэбакъуэщ уэ уи нэпсыр
Плъагужыным кыпхуэнэжыр
Жишэ шуми си лъэужыр
И гуэгуанэу щлэпхуэжаш.
Сэ кызожыр а лъэбакъуэр,
Бгуэнщлагъ гуэрэм срохьэллэ,
Плауэ щылъыр щлэгъу щэныкыуэм,
Плауэ щылъыр абы хуубжэм
Зы щытху хууну кыщлэкыинщ.
Зи джанэбгъэр фышлэ анэм
И нэр къалпъуэ псэр щинащ,
Зи псэм еджэ и сабийри
Зэса бгъафэм щлэгъуэлъхаш.
Насыпыншэу къалъхуа цыкълур
Щхэну хуейши хоклиикл,
Зи псэ пытхэм ар зэхахри
Плъагъуу я гур къоузыкл.

Тлэкълу щэлужыри лэуа дыгъэм
И нэ цыкълухэр хилъэфащ.
Сэри щлакълур зэнэзэкъуэм
Хьэдэтепхуэу яхуэсщлэщ.
Шум жылауэ сэ си нэпсыр
Щлакълуэм тельуу слъагъужаш...

Мис мыбы хуэдэу кьежъуэ, псэуплэ
кыхуэмынауэ и хэку зыбгына ди лъа-
псэр кхуэхьклэ, кхуафэжъейклэ кызы-
техьа хы Флыщлэм, псыншэу, шхын щлэллэу,
кыхуэмынэжа и къарум кьеуаллэ сы-
маджагъэри кышыхэхьэм гуэгу кы-
зыдытехьам хэлъыкылуэ кызыкълуцыры-
клэщ Хы Флыщлэм. Мы дырышым псоулуэ
къэсахэм япэ, хыбэр бэн зыхуэхуахэм
я хьэдэхэр кьеуаллэу, кыридзылэт толь-
кунхэм. Хы нэзыми, а тафэми...

Мы гуауэм и 160 гъэр догъащлэ.
Дахуошыгуэу накыгъэм 21 махуэм
хуэзэу, «щыгуэу щлэж махуэ» хужытлэу,
лъэпкъ гуауэу.

Уанэгур зи плэщхьагыу псэуа си
лъэпкъ, шыщхьэмыгъазэу шу закъуэу
къанэу псэуа си лъэпкъ, къашхьэншэу
щым щыщ хуэу хэклуэдэжа си лъэпкъу
си лъапсэ:

Утщыгуупщакъым!

Утщыгуупщэнукуым!

Уащыдгъэгъуупщэнукуым!

Ауэ иджы нэужь адыгъу кызытена
си лъэпкъэгъухэ, мы гуауэм кьелыу
кыпщлэна щлэблэм, кыщлэхьауа уи
бынхэм уэ плурыла «аыгъбээр ялуры-
мылкъымэ, игъуэр, дэгъуэр, флыгуэр
зыхэлъу зепхьа зэкълуж, бзэм дэщлыгуэ
адыгэ хабзэри зэрамыхьэжмэ, узыхэпсэ-
уэхьым и бзэмклэ «ди адэшхуэхэр
адыгэт» жалэнуэм нэмысу, сыт кыплъыс-
ми гъэзашлэ.

Сэ ди бээр хуэмэным хуегъэзэклауэ,
ди бээр зызохьэ, зырахьэным сыхуш-
локъу. Хабзэри зы псэуклэм и бзэщ.
Зэгъусэу зызохьэ. Адыгэ ныпым кыкълур
сощлэ, ар согъэлъаплэ. Дыкызыхэклар,
ди лъэпкъыр, ди блэклар зыщызыгъэгъу-
пщэкъым. Абы кыхэхьэлыу накыгъэм 21
махуэм сыхьэтыр 12.00 щыхуэклэуэм,
дэнэ дыщыэм, ящыдгъэгъуупщэнукуым!
Жыслэу, «щыгуэу щлэж» махуэу, зы
дакыкыклэ сызыфлэту, лэ сэмэгур хуэлэ-
тауэ щхьэщэ яхуэзошлэ.

Хы Флыщлэр ужь мыхьужми ди щлэблэ
къэклэуэнум шапхьэ хуэхьунщ.

ТОКЪМАКЪ Айдын.

Шъыгъо-шлэжъ Мафэм фэгъэхьыгъэу

Я XIX-рэ лэшлэгъум щылэгъэ Кавказ
заом фэгъэхьыгъэ къэгъэлъэгъон
Адыгэ Республикэм исурэт
къэгъэлъэгъуаплэ кыщызэлъахыгъ.

Жьоныгуаклэм и 21-р Кавказ заом хэклодагъэхэм
афэгъэхьыгъэ шъыгъо-шлэжъ Мафэу Адыгеим илъэс
къэс шыагъэуэфыкы. Заом ыпкъ кыкылыкэ хьаза-
бышхо зыщэчыгъэ адыгэхэм япроцент 90-р лэкълэб
къэралыгъоухэм ащитэкъухьагъэ хьугъэ.

Сурэт къэгъэлъэгъуаплэм ипашэу, зэльашлэрэ
сурэтышлэу, архитекторэу Бырсыр Абдулахъ ипэублэ
гушылэ кышыхыгъэщыгъ фондъм кыхэхыгъэ сурэт
80 кызырагъэлъагъорэр. Сурэтышхэу А. Къуанэм,
Р. Хуаужьым, А. Бырсырым, Ю. Кириченкэм, Т. Къа-
тым, Ф. Пэтлыуащэм, нэмыкхэм ялофшлагъэхэр мыщ
хэхьагъэх.

— Тэ, адыгэхэмклэ, мы мафэм мэхъанэишхо
и, — кылуагъ А. Бырсырым. — Тилъэпкъ
инеушрэ мафэ зыфэдэщтым
тигъэгумэкълэзэ, Кавказ заом тхьамыкълэ-
гъоу кызыдихьыгъэхэр кызгъэлъэгъукълурэ
сурэтхэр къэтэгъэлъагъох. Адыгеим исурэ-
тышхэр искусствэм ыбзэкълэ кыддэгъу-
цылэх.

Адыгэ Республикэм изаслуженнэ сурэтышлэу
Хуаужь Рэмэзан сурэтышхэм ялэпэлэсэныгъэ осэ ин
фишыгъ. Лъэпкъым икультурэ къаухьумзэу, щылэны-
гъэм зэрышылъагъэклэуатэрэр хигъэуэфыкыгъ.

— Шъыгъо мафэхэр пытэу тищылэныгъэ
кыххуэуагъэх, щыщ хуэгъэх. Непэ,
тятэжъ плэшхэхэм шхьэкълэфышхо
афэтишхыгъэ, адыгэ лъэпкъым кынышхоу
кыфыкълэуагъэхэр зыщытымыгъэ-

гъунышэу лэшлэгъу пчъагъэхэм къаклоуи ащ
зэлуигъэкълэгъэ культурэм, шэн-хэбзэ
дахэхэм атэгъэпсыхьагъэу тинеушрэ
мафэ нахьышлу, тиереспубликэ нахь
этэгъэпсыхьагъэ зэрэхуэуишхэм тыналэ
атедгъэтын фае, — кылуагъ Хуаужь
Рэмэзан.

Мурад шхьалэу къэгъэлъэгъоным илэр адыгэ лъэп-
къым кынэу клэхэкыгъэр къэклоплагъэхэм джыри зэ
агу къагъэкыжыныр ары. Блэкыгъэм тыхэлэзыхьажын
зэрытымылэкыштыр, ау ащ десэ кыхэтхын зэрэ-
фаер къытклэхуэхэрэмэ алъыдгъэлэсын фае. Мамыр-

ныгъэмрэ зэгурьоныгъэмрэ анахь лъаплэ зэрэщымылэр
зэкълэми къагурылэным мэхъанэшхо ил.

Адыгеир Кавказым ишъолъыр анахь рэхьатхэм,
мамырхэм ащышэу зэрэщытыштым тицыхьэ тель. Ащ
даклоу цыф лъэпкъ зэфэшхьафыбэу республикэм
щыпсэхуэрэмклэ анахь мэхъанэшхо зилэр зэгурьоны-
гъэрэ лъытэныгъэрэ азыфагу илэныр ары.

Хабзэм икълуыкълушлэхэр, общественнэ зэхьахьэм
ахэтхэр, культурэм илофшлэхэр, лъэпкъ шлэжыр
зыгъэлъаплэхэрэр, еджаклохэр, мамыр щылаклэр
нахьышлу шыгъэным пылхэр лотхьабзэм къэклоплагъ-
гъэх. Мэкъуогъум и 2-м нэс къэгъэлъэгъоным шъуе-
плъын шъулъэкышты.

ЛЪЭПШЫКЪО Фатим.

ишгъхъафритныгъэ фэбэнагъэх

рытхэм язакъоп, урысыбзэкӀэ ыкӀи ӀэклӀыб кӀэралыгуабзэкӀэ тхыгъэ тхылъхэм Шырыхуко Тыгужь ыцӀэ къахэфэ.

Инджылыз сатыушӀэу Дж. С. Беллэу 1837-рэ, 1838-рэ ыкӀи 1839-рэ ильэсхэм Адыгэ шьолпырым итыгъэм идневник макъуогъум и 7-м, 1837-рэ ильэсым кыщетхы:

«Шырыхуко Тыгужьырэ Джамболэтрэ ячэтэ кыхигъэ Ӏэтыгъэу алыгъэу ежъэхи, нэбгырэ 500 хурэ пачьыхъэдзэ корпусым ошӀэ-дэ-мышӀэу теохи, хъэлачэ рагъэфа-гъэхэу, ежъэхэри хэкӀодагъэу ашӀо-шызэ, зы улагыи атемилъэу кы-зэрэкложыгъэхэм икӀэбар Пигъадэ кыкӀыжыгъэхэм кытфалотагъ»
НэмыкӀ чыплэ Белл кыщетхы:
«Сэ лъэжэу згъэшӀэгъуагъэ чыжъэкӀэ тапэ итэу, урыс лагерым нахъ нэблагъэу адыгэ шыу зысэлъэ-гъум. Шхонч огуу фэдизкӀэ нахъ нэ-мычыжъэу екӀуалӀи, етӀани шым зэрэтесэу кӀэкӀэу зиубгъуджи, то-них зыдэщытыгъэ пчэгум риушгуа-мбгъуи рыкӀуагъ. Ар Шырыхуко Тыгужь арыгъэ. Мыныщэу шы-фыжъ дэхэ дэдэм тесыгъ. Ытшъэ-кӀэ къэслогъагъ арырэ Джамболэ-трэ лыгъэу зрахъагъэр. Тыгужь-лы ищыгъ, лъэпӀэлаг, псэе-мблэж, гушӀубзыу, ышӀэрэ Ӏофым-кӀэ инэу ищыхъэ зытелъыжъэу, гу-шхуагъэр кыхъэцэу ешӀэ. Ар шым тесэу мыхъыжъэу тӀуакӀэм дэтэу-кӀо зэхъум, тэ ти Ричардэу «аслэ-ныгу зыклоуылъэу» зэбэнынхэу Са-рацин пчэгум кыхъанэу еджэщы-гъэр сыгу къэкӀыгъ».

ИныбжыкӀэгъум щегъэжъагъэу зэо зэпымычыжъэм ахэтызэ кыхыгъ. Заом зыхахъэкӀэ, Еклэныко зэшитӀумэ апа-

шӀэу, ишыкӀэ машор кыпихэу зэуапӀэм щызеклоу, ишылӀэгучӀэ пачьыхъадзэм ыштэгъэ чыгу шьолпырхэр рыригъэу-быкӀэу, зыпӀежъэрэм бгъашхъоу пьыбы-бэу, лъэулӀэпӀкӀ римыгъэкӀоу, ичэтэ кыхыгъэ пийжъ шьыхъахыгъэмкӀэ псэ-хэх шынагъоу, гъэры хуэгъэхэр кы-дзэщыжъырэ лыбланэзэ игъашӀэр Шырыхуко Тыгужь кыхыгъ. Зыщы-кыинэу, заом имэшлжъоу нахъ кызы-щызэклаблэрэм екӀоу, ежъ кыныр ыш-тэнышъ, адрэхэр ащ шиухъумэным фэхъазыр псэемиблэжъэу Тыгужь игъашӀэр кыхыгъ. Псэемиблэжъэу лыхъу-жыым исурэт нэм кыкӀагъэуцоу лыбэ ордэхэу «Шапсыгъэ лыхъужьмэ ягыбз», «Абэтэ Бэслъэнэй» зыфилохэрэм едзы-гъо лъэшхэр ахэтых. Ахэми язакъоп: ежъ Шырыхуко Тыгужь илӀыхъужь-ныгъэ кызылотыкӀырэ ордэ шъхъафи-цылагъ. Ар урысыбзэкӀэ зэдзекӀыгъэу СултӀан Къымчэрые гъэзетэу «Кубанские войсковые ведомости» зыфилохэрэм 1866-рэ ильэсым кыхиутыгъ.

ЯщылакӀэ нахъышӀу зэрэмыхъуштым лъэшэу ЯыгъэгумэкӀыштыгъэх, лӀэшӀэгъу пчъагъэм лъэп-кыыр зэрыгуазэщтыгъэ шэн-хабзэхэр зэхъокӀыгъэ хуэгъэх, Урысыем ихэбзэ шапхъэхэр аштэн алъэ-кӀыштыгъэп. Кавказ заор адыгэхэмкӀэ тхъамыкӀэгъо дэдэу зэрэщытыгъэр тарихъми дэгъоу къегъэлабгъо. Лъэпкыым ищылакӀэ пшӀэжыын умылӀэкӀынынэу зэхъо-кӀыгъэ.

Дзэ псау ымышӀэн Тыгужь изакъоу ышӀагъ, ау пачьыхъадзэу гъунэ зымыӀэу кылыпыкӀуатэрэр кызытырагъэуцоныр адыгэхэм къадэхъугъэп. Гъэрэу за-шынкӀэ фэмыехэу, насыпынчъэ гъогум — яхэкужъ къабгынэнышъ, хымэ хэгъэ-гум кложынынхэм теуцуагъэх. А лъэхъа-ным икӀыжыгъэхэм язакъоп ащ насы-пынчъэ ехъулагъэхэр: икӀыжыгъэмэ къакӀэлъыкӀуагъэхэри, хэкужыым кыинэ-гъэ къутэфэ тӀэклури, ахэми нэужым къакӀэхъухъагъэхэри... Джы кызнэсы-гъэми а лъэхъан диджым иулагъэхэр кӀыжыгъэхэп, лъыр мычъакоу къа-кӀэчы... А насыпынчъэ гъогум техъа-гъэмэ ахэуцуагъэ лыхъужьым илӀыхъу-жыжъэу Шырыхуко Тыгужь: 1864-рэ ильэсым Тьркуем икӀыжыгъ. Хымэ хэгъэгум ишъофэу зэрэатэкъуагъэхэм хъазаб макӀэп ахэм щазэчыгъэр. Зы-къэуухъумэжыныр уиамалын фаеу чыплэ ифагъэх. СултӀан Къымчэрые кызыеритхыжырэмкӀэ, Шырыхуко Тыгужь икӀэбархэр хэкужыым кыинэ-сыштыгъэх, кызыралорэмкӀэ, шынагъор шъхъарихэу Тьркуем щызеклоштыгъ. А лъэхъаным Тыгужь ильэс 80 ыныб-жыгъ. Укызышыхъугъэм шымыгъотыгъэ насыпыр хымэ чыплэм щыбгъотына? УилъэпкӀэ имыӀэ насып о пшъхъэ зако-кӀэ тыдэ къэпхын? Ау сыдэу щэрэт фаеми, лӀэу шылагъ, лӀэу лӀэжыгъэ, лыгъэм ижъогъо-гуазэу, жъым ыгу кыгыэкӀэжъэу, кӀэм ыгу кыпхъуатэу

адыгэ лъэпкыым ишъогу мыкӀосэжыын жьогъо нэфэу кыуцуагъ.

Алджэрыекъо Кушыку

Я XIX-рэ лӀэшӀэгъум ия 30 — 40-рэ ильэсхэм анахъ лыхъужь цӀэрылоу ады-гэ шьолпырым зигугъу щашӀыштыгъэмэ ащыщыгъ Алджэрыекъо Кушыку пщыр. ИлӀыхъужыгъэкӀэ, ипсэемиблэжыгъэкӀэ щытхъушхо кылӀэжыгъэу, ордэдыбэ, къэбарыбэ зыфызэхалъхъэгъэ цыф Кушыку. Улапэ щыщыгъ. Лыхъужыым ыко ыкӀом ыкӀожъхэр непи Улапэ щэпсэух. Лъэхъан зэфэшъхъафхэм къат-хыжыгъэхэу Кушыку ехыплӀэгъэ жэрыло усэ 50-м ехъу гуманитар ушэтынхэмкӀэ Адыгэ республикэ институтым ихъар-зынэщ хэлъ. Къэбархэр хуэгъэ-шӀэгъэ зэфэшъхъафхэм афэгъэхыгъэх. Ахэм пшысэ элементхэр къахафэуи къахэкӀы. Ащ фэд, гушыӀэм пае, «Алджэрыекъо Кушыкурэ Сэфралэкъо Мэтрэ якъэбар»

пэблагъэх. УрысыбзэкӀэ хэутыгъэ тхылъхэм Кушыку ыцӀэ къахэфэ. Къэ-бари, ордэди, гыбзи, урыс тхылъхэм къауатэхэрэмэ зэдырагъаштэу зы гуп-шысэ кӀуачӀэ апкырылӀ, ар зэпычыплӀэ имыӀэу зэкӀэми апхырыштыгъ: лъэпкыым илӀэжыгъи ибгъагъи зыгъэстырэ, яжъэ зышӀэу жьыбгъэм езыгъэхъырэ, нэжъ-лужьы, сабийи, бзылфыгъи зэхэдз зи-мыӀэу зэхэзыупкӀэтэрэ пийдзэ жъалы-мым зыпиӀэтыгъэу, къэзыубытын кӀуачӀэ щымыӀэу, пачьыхъагъум рицгъэ гъунэпкӀэ шьолпыр гъэпытагъэр зэ-пичымэ, атеозэ, утын лъэш языхырэ лыхъужь псэемиблэжъэу Кушыку зэрэ-щытыгъэр лупкӀэу, нафэу къахэщы. Ку-шыку зеклопӀ зэхэщакӀокӀэ фэдэ къэ-мыхъугъэу ыкӀи къэмыхъужыштыгъэ ордэдым кыщело: гъусэхэм ащыщэу гъэры хурэр кыдешыжъы, чым ипӀалъэ зыщамышӀэжырэ изеклопӀэ чыплӀ, пачьыхъадзэм пчыкӀэ машлоу жэхэкӀэ. Джащ фэдэу лыхъужь псэемиблэжъэу, адыгэ чыгум иухъумакоу Кушыку лъэпкӀэ тарихъым кыхъанэгъ.

Хьырцыжъ Алэр

Хьырцыжъ Алэр Абдзахэ щыщыгъ. Пщыщэ шахъ зыфалоу Шытхъалэ (Бело-реченскэм) узидэкӀыкӀэ джы мэшлоку-гъоу лъэмыджыр зытелъым дэжъ дэ-сыгъ. Абдзахэ кӀэи ыӀэ илыгъ. Джэн-чатэмэ къахэкӀыгъ. Я XIX-рэ лӀэшӀэгъум цыӀэгъэ адыгэ лыхъужь цӀэрыломэ ащыщ. ХьырцыжыкӀэ Алэм ихэку, илӀэпкӀэ яшъхъафитныгъэ кыуухъумзэ, лыгъэм, цыфыгъэм ишапхъэу, ибзы-пхъэу ыпсэ ытыгъ. Лыхъужыныгъэм, псэемиблэжыныгъэм ятамыгъэу, мы-кӀосэжыын жьогъо гуазэу Алэм ыцӀэ адыгэ ошъогум кынагъ, къэхъурэ лӀэ-ужыкӀэ пэпчъ иакъыл, изэхашӀэ хэуцоу, щыщ хъузэ кырэкӀо.

Хьырцыжъ Алэм щынэгъошхуи илагъ, лъытэныгъэшхуи фашӀыштыгъ. Инджылыз кыкӀэу Адыгэ шьолпырым кыхъэщтыгъэ Спенсер кызыеритхыжырэмкӀэ, 1836-рэ ильэсым ХьырцыжыкӀэор ары адыгэ зэлукӀэшхом быракъыр апэрэу кышы-зыӀэтыгъэр. А ильэсым кыщегъэжъа-гъэу жьогъо пшыкӀултур зыщышӀэтырэ быракъыр лъэпкыым изыкӀыныгъэ ита-мыгъэу хуэгъэ.

Адыгэ лыхъужьхэр цӀэфэхэ псэ емы-блэж бэнаклохэу, жъалымыгъэм изехъа-клохэмкӀэ псэхэх шынагъохэу, ем пэшлуе-клохэу, шӀур ашӀэу псэугъэх. Джащ фэдэхэу лъэпкыым ишӀэж ахэр кыхъанэщтых.

ПЭНЭШЪУ Аскэр.
Гуманитар ушэтынхэмкӀэ Адыгэ республикэ институтым илофышӀ.

зыфилохэр. Сыдэу щытми, зы хуэгъэ-шӀэгъэ гъэнэфагъэ фэгъэхыгъэ къэбар пэпчъ. ОрдэкӀэ е гыбзэкӀэ къэлогъэ усэхэр хуэгъэ-шӀэгъабэхэм язэфэхы-сыжъ гупшысэхэу зэхалъых. ШыпкӀэ, якъэуакӀэкӀэ зыщызэтекӀыхэрэри, зым хэмытэу адырэм кӀэу кыхафэхэуи кы-хэкӀыхэм, ордэхэм къауатэхэрэр зэ-

Зэпсэлъэныгъэ

«ЗэдеІэмэ бгыри ягъэкуэш...»

Тхыдэм и напэкӀуэцӀ жыжьэхэми, мыжыжьэ дыдэхэми апхуэдэу яухуащи, нобэ Урысейм щыпсэу адыгэхэр зы хэгъуэгу дыщипсэухъкым. Абы кыхэкӀыу хэгъуэгу кӀэс лъэкӀ Хасэхэр, зэгухъэныгъэхэмрэ зэцӀэхъееныгъэхэмрэ ялэжу кӀогъуэгурыкӀуэ.

благэри, дызэдэуэршэраш, си кыхыхэл-
хэныгэхэр, си епльыклэр яхуэс/үэтауэ
цыташ. Ар яфлэф/ хуаш, «жиджэрагь
зыхэлъ дыхуейш» жэлэри. Апхуэдэу Хасэм
хэт шлалэхэм, пшашэхэм нэлүасэ сахуэ-
хуаш, куэд алпыжгүэм си ныхьжэгүу
хуауэ нобэр кыыздэсми сьт и /үэхуки/
дызэпышлаш, — **дыцеггэгүауэ Арсен.**

ЗэрызиумысыжымкIэ, Хасэм шIэлэ
шIалэгъуалэм, ахэр хэкупсэу зэрышчытым
зэуэ и псэр дахьэхэч. Сыту жыплэмэ,
езы Арсени кыздыдхъухьа унагуэм
укъызыхэкIа лъепкым, уи хэнхабзэм,
уи хабзэм, уи бзэм пшIэ хуэпшIу узэры-
шчытпхъэр шыжалэу кэтэджащ. АбыкIэ
шапхъэт дадэ-нанэхэри. КIэцIу жыплэмэ,
Арсен адыгэм кызызыхэкIам иригушхуэу,
ириину Хасэм ирихьэллэщ. Арати, абыкIэ
акъылэгъу кыдыдхъу гупым шрихьэллэм
ар куэдэр гупсысакым, зэуэ шIалэгъуа-
лэ Адыгэ Хасэм и сатырхэм яыхьаш.

Абыи кыышымынэу, Къантемырыр адыгэ луэхум ехьэллэ сыт хуэдэ кьэхьу-кьашлэхэми зэрыхуэгузавэр, зэрыхуэгумашлэр зыхьызэшлэ и акьыллэгьу ныбжьы-

Желэ, илээситху гуэрклэ узлэлэбкыжу
щыла шытыклэм еплытмэ, ди хэгъуэгум
нобэклэ хэкупсагъэ зыхэлъ шлалэгъуалэр
нэхъыбэ зэрыхъуар. Ар узыгъэгүфлэ
зэхъуэкыныгъэу къельытэ. Къытоувылэ
шлалэгъуалэм гу зылпатэ лъэпкъ дауэ-
длпэхэм.

— Накьыгъэм (майм) и 21-р ди республикэм деж, адыгэ лъэпкьыр здыщыпсэу нэгъуэщ! шьлэпхэм хуэдэу, хэлътыклауэ гулътэ зедгъэгъуэт махуэщ — адыгэ псори дыщызэдэхьыгуэщ. Аращи, шлалэгъуалэ Адыгэ Хасэри лъэпккым-клэ мыхэнэ шхьэхуэ зилэ даудзапхьэм — пэклүхэм, фэепл пшыхьхэм дыхэтщ, апхуэдэхэр кызызэгъапэщхэм дащыщ. Псалэм кьыдэклэу, кьэблагэ шыгуэ — шлэж махуэми шлалэгъуалэм зыхудогъэхьэзыр.

Янзрей ильэсхэм кьалэ уэрэмхэм
льэсу, лъапкьым и ныпхэр тьыгыу
дриклэу шыташ. Ауэ уз зэрыцалэм и
ягьэк, политик шьтыклэхэм кьыхэкьуйи,
хабзэф! тхуэхуа мы бгъэдыхэкьлар
здэгъэтылэкьа хьыва. Ауэ ар тшыгъуи-

Адыгэ Хасэм и лэжыбыгэм япэ дыдэ Арсен шыгъуазэ
щыхуэхуар и студент илгъэхэращ. Апыцыгъуэм
2014 гъэр екIуэкIм, Адыгэ Хасэм лъэпкъым и ныным и
Махуэр игъэлыапIуэ дауэдапыцэхэр екIуэкIм. Иужьбым,
накъыгъэм (майм) и 21-р, лъэпкъым и шыгъуэ махуэр,
ирагъэкIуэкIауэ щытащ. Хэкупсэ-лъэпкъыпсэу щыт
Арсени а махуэм хэтащ.

щлэхэм Арсен 2018 гэм щлалэгьуалэ
Адыгэ Хасэм и тхьэмадэу хахаш.

Кыхыгэщыпхэцци, Хасэм ныхьыщцэ куэд хэткым. Ахэр цыху 20-м зырынэхьэсу араш. Арсен зырыжиэмкцэ, пэжыр жыплэнуэмэ, мыбдеж нэхьыщхьэр бжыгэраккым, атцэ цыху хэтхэм я хэкупсагэраш, я жыджэрагш.

— Арами, си жагъуэ мэхуэ, хэпъэт зилэ, «мыр сцлэшэрэт си лъапкьым пап-щэ» жызылэ зэрымыкуэдзыр. Пэжш, дауэдалщэ гуэр едгъэклуэклэ нэужь зы цыху, цыхуитт цшэуэ кыбцыхьхьэ цшылэ. Ауэ ар сфлэмащлэщ. Хэкупсэ ди мащлэу аракьым республикэм, ауэ ахэр жейуэ аращ, я хэкупсаггэр къэгъэушын хуейш. Дэри абы ди ягъэ хэлъу кыщлэклынщ. Едгъэклуэклэ, къетхъэжьэ лухугуэхэр нэхь ину, нэхь дахэу тцлын тлэклатэмэ, нэхьыи кыхьхэтшэфину кыбцлэкынт, — кылддогуашэ и гупсысэхэмклэ ди псэлъэгур.

щакъым икӀи лӀмал зӀрыщӀлӀу щӀддзӀжы-
нуц. Ар зӀклӀ мыхъуми, щыгъуӀ пӀкӀу
къызыдогъӀпӀш.

Жылгэпхэцци, си гуапэц мы гьэм «Алашара» абазэ жылагуэ зэцлэхьеныггэм хэт шлалэгуалэмрэ дэрэ дызэцхыгуу пэклүм дыхэтэнү дызэрызегурылуар. Ар и нагыщэцэ зы блэкна, зы тхыдэ зэрыдидэр кьэдгьэлэгьэуэным.

Накыгъэм и 21-р лъапкытими: адыгэхэми абазэхэми ди зэхуэдэ цыгуэ махуэц. ИужькIэ пшыгъэхъэм фэелъ пшыгъ еджэкъуэлкынуш: гыбзэ цылуноуш, усэ къеджэнуш, шыкIэпшынэ еуэнуш. А псори Черкесск къалэм дэт, Кавказ зауэм хэкIуэдажэм я фэелъ сыным деж здыщедгъэкъуэлкынуш, — къыддогъашэ я мурадэхмкIэ Арсен.

Мы шыгыуэ махуауэ теухуауэ Арсен
желэ ар лъапкъым и блэклам, зауэ банэм,
зэрыхъзэрийм хэкӀуэдахэм пщӀэ яхуэ-
шыным псом япэу зэрэпхар.

— Адэжхэр шлэзэуар, абыхэм я хабзэу, я гупсысэклэу, я дуней плыыклэу шытар, я напэр, нэмысыр псом я шхьэу квалытэу зэрыштытар ди шлэблэм янэтхэсыныр а махуэм и лэмалклэ ди кваллэлл.

Нахьыгъэм и 21-м и купцлэр, и мыхъэнэр зыхэпщэмэ, адыгэ лъэпккым и псэри зыхэпщлауэ аращ. Зи блэклар зыщыгулщэжа лъэпкхэр нобэкIэ лъэпккыу шытыжккым, ахэр нэгъуэщIхэм яхэшпысхыбыжа цIыху кызыэрыкIуэу аращ, — **желэ щIалэгъуалэ Хасэм и тхьэмэдэм.**

Шыгууд махуэм теухуауэ абы деупшлаш ар зэхьэлла Кавказ зауэм и тхыдэ къэхукъашлэхэр тхыдэтх нэпцI куэдым езыхэм зэрыхуейуэ зэрыжалэм, зэратхым хуалэ бгъэдыхьэкIэмкIэ. Адыгь шIалэгьуалэм я пашэм кызыриллытэмкIэ, апхуэдэхэм яхуэсакыпхъэш.

— Иджыгсту лъэпкъхэр зыщызыхуэну хуей къарухэр куэд хуаш. Ар къэралым иригъэкӀуэкӀ политикераш зэпхар. Псом япэу ар кыбгургулэу ущтыгӀпхъэщ. ШӀэ-ныгъэ зыбгъэдэлъым и щхӀэр къэмып-щтыру жэуап итыжынуш е тхыдэ нэлцӀ зыгхыр, жызылэр зэщӀлгъэстакӀуэу гуры-щхуэу пщымэ, жэуап йомытыххэми нэхъыфӀц. ИджыкӀэ птхай, жыплай гулгы-тэншэ хуькым: апхуэдэ зэщӀлгъэстакӀ-эхэр щӀэзыпплъыкӀ къэрал къулыкӀухэр щылӀэщ, ар абы я нэлэ мы нобзми, пщедей щӀэхуэнущ, — **тегъэчынауэ жёл Арсен.**

Къынэмьщлауэ, ди псэлъэгъум зыхуэдгъэзаш щлалэгъуалэ Адыгэ Хасэм ди лъапкъым и къэкӀуэнур, абы и зыужьыныгъэр зыхильагъуэм.

— Апхуэдэу гяшлэм игъэувау, адыгэхэр хэгъуэгү зэхуэмыдэхэм дыщопсэхь. Арами, дэнэ цылэ адыгэми зы гупсысэ дилэу дыщытыпхъэц. Дызэкъуэтмэ дылъэщц. Ар ялэ дьдэу дызыхуэкълэун хуей шытыклэц. Зы лъэпкэ гупсысэ дилэмэ, хэгъуэгү зэщымыщ дызэрыщыпсэури зэран зыкии кытхуэхъуунукъым. Лъэпкъым зы гъуэгү илэмэ, дызыхуэкълэун тлъагъунут. Арауэ солъытэ дызылпэхэр, ди зыжыхыныгъэр зымыгэкълэутэр.

— Сызреплымкӱ, хэгуэгуэхэм нэхъ жьджэру ис шӱлӱггуалэр нэхъыбэрэ дызыхыхън хуейш, лъӱпкыим и нобэм и пщэдэйм дригупсысэу, дрипсальэу зы кӱалэн цхьӱпэ зыхуэдгъэувыжыпхъш. Апхуэдэ ӱмал дгъуэтынуш шӱлӱггуалэ форум, фестиваль хуэдэ ӱухугуэхэр кызыдгъэпэщмэ. Адыгейхэм, къэбэрдейхэм, черкесхэм, нэгъуэшӱ адыгэ ӱлакуэхэм цхьӱхуэ-цхьӱхуэ зылтпӱтэ хъунукъым, дэ псори дызылъӱпкъш. «Зэдӱлӱм бгыри ягъэкуэш» жӱлӱгъаш пасэрейм. Дызэкъуэтмэ, лъӱпкыим ӱуэху цхьӱпэ куэдщӱ зырухуэтцӱфынум шӱч хӱлпкыим.

Жытэнжи, Къантемыр Арсени, ар зи пашэ лъэпкъ щалэгъуалэми уи гур хатъахуэ. Уи флэш мэху гупсысэ узыншэ, лъэпкъым хузгумащлэ ныбжьыщлэ шыщылэклэ адыгэ лъэпкъым къэклуэну дахэ зэрилэ, ар иджыри мы дунеижьым темыкълудыкълу и хабзэ, и щэнхабзэ зэрихуэу зырытетынур.

Тхьэм щэблэм я мурад дахэхэр къадигъэхьу!

ГЪУКІЭКЪУЛ *Иринэ.*

Къэрэшей-Черкес Республикэм илъэс 18 хуауэ «Шалэгьуалэ Адыгэ Хасэ» жылагуэ зэщ!хъееныгъэр шылэщ. Абы къалэн зэхуэмдэхэр и пцэ ирелъхъэж, ахэр зэрызэфлихыным и ужь итщ. Апхуэдэщ, КъЧР-м шыпсэу адыгэхэм я лъепкъ хуитыныгъэхэр хумэныр, шалэгьуалэ политикэ егъэкуэлыныр, щэнхабзэ-жылагуэ даудадпщхэр къызэгъапэшынюр.

2018 гэм кыбшылщэзэуа э шалэгьуалэ Хасэм и тхэммадэ лэнатлэм Къантемьыр Арсен пщлэ шилэу пэрытщ. Гьэщлэгьуэнц Арсени, абы кыкыуэт шалэгьуалэми лъапкь луэхум хуалэ бгъэдыхьэклэр. Абы ипкь иту, упщлэ зэхуэмьдэхэм зэрэплъым, зэрегупысым зыщлдгьэгьуэзэн мурадклэ мы махуэхэм зыхуэдгьэзаш.

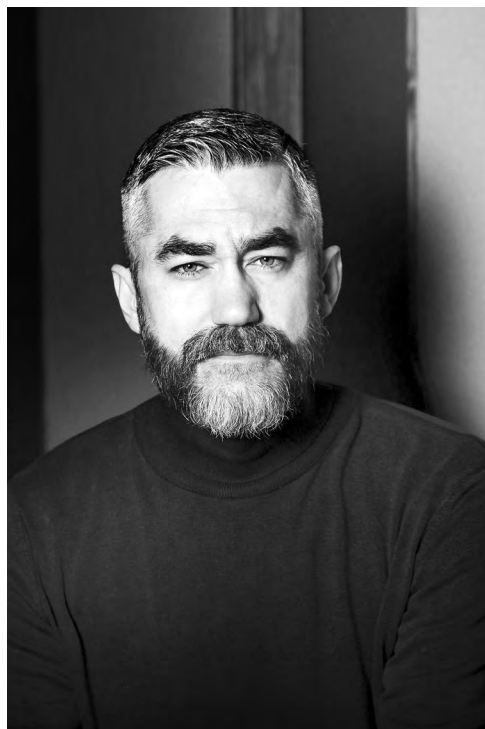
Арсен 1994 гээм Кисловодск кыалэм пэгүүнэгүү дыдэу шылэ Новоберезовский кыуажэм Муратрэ Динэрэ (Астэныкыуэхэ япхүүш) я унагүүэм кыпхууыаш. Пэжш, абдеж ахэр куэдрэ шыпсэуакым. Шлалэ чыклым и ныбжыыр илэсы 3-м иту Кээрэшей-Черкесым и кыалашхэм кэлэ-пхуэужаш. Арсен е 8-нэ классым пшлон-дэ Черкесск дэт е 11-нэ курыт еджаплэм шеджаш. Иужым Кыэбэз кыуажэм дэт лийащ куэужри, курыт еджаплэр абдеж кыыздышиухыжар.

Зыхууджэну Ізціагъэу абы кыхыхар юриспруденцэраш. Кьиухаш Черкесск дэт «Синергия» МФПУ-р. Ишхъэ еджалэр кызыринэкІри, дзэм кьулыкьу шицІэну зы ильэскІэ дэкІаш. НобэкІэ, 2019 гъэм шыцІэдзэуэ, «Центр гражданской защиты» РГБУ-м шолажъэ, диспетчер нэхыщхъэш.

Адыгэ Хасэм и лэжыгыгэм япэ дыдэ Арсен шыгъуазэ шыхуэхъуар и студент илхэсхэрэщ. Апшыгыуэм 2014 гээр еклуэкт, Адыгэ Хасэм лъэккым и ныпым и Махуэр игъэланпэу даудалщхэр еклуэкт. Иужкым, накыггэм (майм) и 21-р, лъэккым и шыгъуэ махуэр, ирагъэклуэклауэ щытащ. Хэкупсэ-лъэккыпсэу щыт Арсени а махуэм хэтащ.

— Төгжэ жысэнши, алпыгыгуэм зыгуэ-
ри си гум ирихьат, зыгуэри сигу кыи-
щилубыдатэкьым. Абы кыхыхэкьу Хасэм
хэт шлалэгьуалэм си гупсысэхэмклэ
садэгьуэшен мурад силэу запьысшауэ
чыташ. Арати, езыхэми гуапэу срагэ-
тэу, кыишхытэу, кыишхытэу, кыишхытэу,

Лъэпкъым икушъэ орэд кIэдэIукIызэ

Дунэ хьытыум итхэу зыцIэ къеслогъэ альбомым тет оредхэм сядэлугъ. Чыжьэу-чыжьэу зыгорэм кыIукIырэ ныдэльф мэкъамэхэу ахэр кыссыхьугъэх, гум нэсых, лъым шыщых зыфалорэм фэдэх. Ахэм Iоф адэзышIэгъэ Гокхъан телефонкIэ сыфитеуи гуцылэгъу сыфэхьугъ. Хэхэс адыгэхэм аухьумэгъэ ныдэльфы-бзэкIэ игуапэу ар кыздэгущылагъ. Ар кызыкыхэзгъэщырэр кIаухым нэсырэм кыгурыIожьышт.

Лъэпкъ оредым фэщагъэу Тыркуем, Иорданием, хэкужым ащаусыгъэ оредэу Гокхъан кыIэклахьэщтыгъэхэр копие ышыхэзэ ыгуоижьыштыгъ. Ащ даклоу Тыркуем ипщынэлъэ мэкъамэхэмкIэ пщынэоным зыфигъасэщтыгъ. 2006-рэ ильэсым апэрэ альбомэу «ОредыIуако» зыфаусыгъэр лъэпкъ мэкъамэм фэцэгъэ купым хэтхэмкIэ кыизэдыдагъэкIыгъ.

— «Хэхэс» зыцIэ альбом зэныбджэгъухэмкIэ кыдэдэгъэкIынэу нэужым итхьухьагъ, — **къеIуатэ Гокхъан**, — ау еплъыкIэхэмкIэ тызтефагъэп, ыкIэм Iофыр нэдгъэ-сыгъэп. Сэ ижъырэ оред къеIуакIэм сытет, сигъусагъэхэр джырэ оред къеIуакIэм тетэу альбом кыдагъэ-кIынэу фэзгъэх. **Наличык сыIуи, Iу-тыжэ Анзор, Иуан Бетал, Факло Ромэ** сигъусэхэу альбомыр ыкIэм нэзгъэсыгъ. **Истамбыл дэтэу Тыркуем** ис лъэпкъ зэфэшхьафхэм **юрэдхэр кыдэзыгъэкIырэ фирмэ цIэрыIом секIолагъ. Ащ альбомыр кыычидэзгъэкIыгъ.**

Зыфэжъэрэ Iофыр джащ фэдэу кIа-ухым нигъэсэу есагъ. Мерэм Гокхъан мызэу, мытIоу Адыгеим шылагъ, Бэрэдж Убых, Едыдж Гушъау ишъоэгъу шып-къэх. 2010-рэ ильэсым Налчык зыгъази ильэсиблэрэ щыпсэгъу, а уахътэм оредыIуабэмэ нэлуасэ ащыфэхьугъ. Зэла-шIэрэ музыкантэу, шыкIэпщынаоу, адыгэ-абхъаз мэкъамэхэм ыкIи къа-шъохэм ятеатрэу «Бабаза» ихудожественнэ пашэу Еуаз Зубер имэкъамэхэр ритыгъэх. Пщынэо цIэрыIоу Лосэнэ Тимур иконцертхэм ахэлэжъагъ. Ащ иальбомитIу Тыркуем кыычыдагъэкIы-

Мерэм Гокхъан Тыркуем, Къайсырэ кыссыхьугъ. Ильэс 37-рэ ыныбжъ. Сатыу-менеджментымкIэ апшъэрэ гъэсэнэгъэ зэригъэгъотыгъэу компьютернэ программэхэм ягъэпсынкIэ унэе фирмэ илэу Анкара щэлажъэ. Ащ даклоу лъэпкъ мэкъамэм, оредхэм Iоф адешIэ. Кушъэ оред 17-у ытхыжыгъэхэр зытет альбомэу «Нанэ икушъэ оредхэр» зыфилорэр 2024-рэ ильэсым кыдигъэкIыгъ. Усэу кыIэклэхьагъэхэм янахьбэр мэкъамэхэм ежъ-ежъырэу арилъхьажыгъэх.

нымкIэ Iэпылэгъу фэхьугъ. 2018-рэ ильэсым Лыбзыу Асплан кыыригъэбла-гъи Краснодар иконцертэу шыкIуагъэм хигъэлэжъагъ.

— **Наличык сыщыIэу «Хэхэс» зы-филорэ альбомым иятIонэрэ едзы-гъо згъэхъазырыгъ, — кыIпедз-жъы Гокхъан.** — Тыркуем сыкы-зэкIожьым, сыздэлэжъэрэ фирмэм альбомыр кыычидэзгъэкIыгъ. **Мыщ кыдэхьагъэу «Жансурэт игъыбзэ»** къэзыIуагъэр тырку оредыIо цIэрыIоу Шеввал Сам. Тыркуем щыпсэгъуыгъэ пщынэо цIэрыIомэ ащыцIэу Тыжэ Илкъай Мыекъуапэ щыпсэгъу гухэлъ илэу итхылхэр ыгъэхъазырхэзэ, машинэ зэутэкIым хафи идунай игъонэмысэу ыхъо-жъыгъ. Нэужым Тыжэ Илкъай ыцIэклэ **Мыекъуапэ хьакIэи зэрэцаишъырэр зысэишIэм, сиамалкIэ сзри сыхэлэжъээнэу исхьухьагъ. Си-альбомхэм акIэсхыгъэ ахъцэр, ащ нэмыкIэу зигъугъу къэсшIыгъэ оредыIо цIэрыIоу Шеввал Сам кыыхэз-гъэлажъы Къайсырэ цызэхэсцэгъэ концертым кыыхэкIыгъэ ахъцэри хьакIэщым ишIын нэлуагъэхьанэу ястыгъ.**

Ащ фэдэу лъэпкъ мэкъамэхэм афэ-щагъэу, адыгэ оредхэм ятхыжыны ыуж итызэ зэрихьылагъэ чыпIэм ыгу ымы-штэу, мытэрэзэу щилъэгъугъэм Гокхъан игукъэкI кыгъэуштыгъ.

— **Синьбджэгъу горэм ыдэжэ сыхьагъэу ясабий французыбзэкIэ къаIорэ кушъэ оредым рагъэдэлугъ зэрэхагъэчыерэм сырихьылагъ. «Шъо французыбзэр шъошIа? Сыд пае шъуисабий французыбзэкIэ къаIорэ кушъэ оредым ежъугъэдэ-лурэ?» — сяупчIыгъ. «Французыбзэр тишIэрэп, ау ар сабыим ицIыкIугъом зэхихыгъэ чыемэ, ины зыхьукIэ нахь псынклэу зэригъэишIэнба..», — кы-саIуагъ. Ахэм язакъоп, тыркубзэкIэ, инджылызыбзэкIэ кушъэ оредхэм синьбджэгъубэхэм ясабийхэр ара-гъэдэлугъэхэ зэрэхагъэчыехэрэм сыщыгъозагъ. Джэуапэу зэхэсхы-гъэр сыгу ыштагъэп, сабыим иньдэльфыбзэкIэ къушъэ оред кы-фэпIон фае, лъэпкъ зэхашIэр ар кыыцежъэ. Адыгэ кушъэ оредхэр тетхэни альбом кыдэзгъэкIынэу джащ дэжъым исхьухьагъ.**

Пандемием ильэхан Iофым пэрыохъу кыфэхьугъ. Истамбыл дэт студиеу Гокхъан зыдэлажъэщтыгъэм илофшIэн элли-гъэунэу хьугъэ. 2023-рэ ильэсым Гокхъан

игухэлъ кыфигъэзэжыгъ. Тыркуем — Къайсырэ, Дюджэ, нэмыкI чыпIэхэм къащиугъоигъэ кушъэ оредхэм анэмыкIэу Къэбэртэе-Бэлкъарым зыфигъэзагъ, журналистэу Шыбзыхъу Астемыр Iэпылэгъу кыфэхъуи оредыбэ кыфигъэхьыгъ. Зэ-лъашIэрэ къэбэртэе тхаклоу, усаклоу, фольклористэу Къэрдангъушъэ Зерамыку ыгуоижыгъэ кушъэ оредышъэм ехъу джащ фэдэу Гокхъан кыIэклэхьагъэх.

— **Зерамыку тыритхэгъэ кушъэ оредхэр жъы дэдэхэу, гуцыIэхэри, мэкъамэхэри гурылогъуаехэу цы-тыгъэх. 1960 — 1970-рэ ильэсхэм Черкесскэ, Баксан, Адыгеим къа-циугъоижыгъэ кушъэ оредыгъэх ахэр. Нанэхэм акIэрысэу кыит-хыжъыгъэх. Анкара щыпсэгъуэ Гъут Эрдогъан силэпыIэгъоу ахэр зэдгъэ-фэжъыгъэх. Ащ охътабэ тедгъэкIодагъ. «Оредхэр сэ къэсIо-на, хъаумэ нэмыкI оредыIохэм къызгъэлонха?» сIуи, бэрэ сегушъы-сагъ. Сэ зы оред къэсIонэу, адрэхэр бзылфыгъэ макъэхэмкIэ тырызгъэ-тхэнэу тесыубытагъ. Мэкъамэхэм садэлажъэ зэхъум музыкальнэ Iэмэ-псымэхэм ащыцIэу згъэфедэ-гъэхэр Iэпэпщынэрэ шыкIэпщынэрэ ныIэп, сыда пIомэ ахэр кушъэ оредым нахь къекIухэу, ижъырэ адыгэ мэкъэмэ шъыпкъэр къатэу слъыта-гъэ. ЕтIани сызэгъушъысагъэр — мэкъамэм сабыир хигъэчъыен фай. Ащ фэдэу студием тычIэтэу, оредхэм ащыцI теттхэзэ, сыхэчъыенэу хьугъэ. Синьбджэгъухэр сэмэр-къэухэзэ, «Уигъэчъыгъэмэ, джар кушъэ оред шъыпкъ!» кысаIуагъ.**

Альбомэу кыдагъэкIыгъэм кушъэ оредхэр адыгабзэкIэ ыкIи абазыбзэкIэ тыратхагъэх. Ежъ Гокхъан кыIогъэ кушъэ оредыр кыфэзыIоштыгъэр янэ-жъэу (ятэ ян) Щэфкат Жэткер — абазэмэ ащыщ, ыцIэр «Мэжэй, мэжэй...» («Мэ-чъые, мэчъые»). Гокхъан къэбэртэяб-зэкIэ кызэрипорэм фэдэу кыыхэтэуты:

**Лэу, лэу, лэу, лэу,
Лэу, лэу, сидахэ,
Лэу, лэу, сидышъэ,
Лэу, лэу, лэу, лэу.**

2 кьеложьы:
**Мэжэй, мэжэй, мэжэй, мэжэй,
Дэхэ цыкIур мэжэижъ,
Синэху цыкIур мэжэижъри,
Зигъэдахэу мэжэижъ.**

**Лэу, лэу, лэу, лэу,
Лэу, лэу, сишъабэ,
Лэу, лэу, сигуаго,
Лэу, лэу, лэу, лэу.**

2 кьеложьы:

Мерэм Гокхъан икхъыныш

**Мэжэй, мэжэй, мэжэй, мэжэй,
Тхэгъо цыкIур мэжэижъ,
Мэзэ нэгур мэжэижъри,
Зигъэшъабэу мэжэижъ.**

2 кьеложьы:
**Мэжэй, мэжэй, мэжэй, мэжэй,
Нагъо цыкIур мэжэижъ,
Мэзэ нэгур мэжэижъри,
Зигъэшъабэу мэжэижъ,**

Лэу, лэу, лэу, лэу...

— Адыгэ кушъэ оредхэр — Хьажкъасым Тулин, Къошый Мехътап, Нажэ Беррин; абазэ кушъэ оредхэр — Садэба Сэбэхъат, Къымза Селда къызгъэлуагъэх, — Гокхъан оредыIомэ ацIэ кырылуагъ. — Альбомым игъэкIэрэкIэнкIэ, сурэтхэм яшIынкIэ Iэпылэгъу кысфэхьугъэр ХьахъуапшIэ Астемыр. Джащ тетэу аль-бомыр кыдэкIынэу хьугъэ. Джы шIэрэ ыкIи сымышIэрэ цыфхэм ясабийхэр кыдэдгъэкIыгъэ альбомым дэт кушъэ оредхэмкIэ зэрагъэчыехэрэм видеохэр атырахьэхэ кысфагъэхьых. Тисабийхэр адыгэ кушъэ оредхэмкIэ зэрагъэчые-хэрэр лъэшэу сидуапэ мэхъу. Ащ нахь осэшхо зилэ горэ шыл Iоу шIэрэп.

Хэхэс тилъэпкъэгъухэу, Мерэм Гокхъан фэдэхэу лъэпкъ гулытэ зилэхэм яхьа-тыркIэ лъэпкъ хьарзынэщым иугъоин адыгэхэр зыщыпсэгъуэ IэкIыб къэралыгъо пстэуми ащэкIо, лъэпкъ кIэныр рагъэку-жъы, кыиткIэхьухьэрэ ныбжыкIэхэм къанэсыжъы. Дунэе хьарзынэщым изы Iахъэу хэуцо.

«Сикъарыу кыыхьымэ, лъэпкъ оред-хэр зытет альбомхэм якъыдэгъэ-кIын лъызгъэкIотэщт», — **кы-тиIуагъ ащ тизэдэгъушIэгъу икIаухым. Тхэм кыыдегъэхъу.**

ТЭУ Замир.

Тхэквондо

Ящэнэрэ чыпIэр кыдыхыгъ

Адыгэ къралыгъо университетым физическэ культурэмкIэ ыкли дзюдомкIэ и Институт студенткэу Кристина Левичевам тхэквондомкIэ Урысыем и Кубок икыдэхын фэгъэхьыгъэ зэнэкъокъум ящэнэрэ чыпIэр кыдыхыгъыгъ. Ифтихъабзэр Татарстан икълэу Набережные Челны щыкIуагъ.

Килограмм 67-рэ къэзыщэхэрэм якуп Адыгеим иллыкIо зыщыушэтыгъ, нэбгырэ 16 теклоньгъэм фэбэнагъ. Кристина

зэлукIэгъуиплI илэнэу шытыгъ, ау шьобж зэрэтешагъэм кыыхэкIэу аужырэр ыухын ылъэ-кыгъэп. Ащ кыыхэкIэу джэрз медаль кыыхыгъ.

Урысыем и Кубок икыдэхын фэгъэхьыгъэ турнир «Зэкъошныгъэм и Дунэе джэгунхэр» зыфиорэм хэлэжъэштхэр кызыщынэфэрэ едзыгъоу щыт. Ар юныгъо мазэм Москва ыкли Екатеринбург ащыкIошт. Кристина дэгъоу зыкызырэгъэлъэгъагъэм ишлуагъэкIэ ятлонэрэ уцугъоу кълэу Черкескэ щызэхашъштым хэлэжъэн амал илэ хуыгъэ. Пшъашъэр зыгъасэрэр Василий Есенир ары.

Кристина Левичевам ыкли ащ итренер тафэгушIо, тапэкли гъэхъэгъэшлхэр ашынхэу афэтэлэ.

Футбол

ЕшIэгъур шлуахыгъ

ФутболымкIэ Урысыем изэнэкъокъу иятлонэрэ лигэ ешIэгъур Мыекъопэ «Зэкъошныгъэм» Налыщык щырилэгъэ зичэзыу ешIэгъур шлуахыгъ.

«Спартак-Налищык» — «Зэкъошныгъ» — 3:0 (0:0).

Зэкъошныгъэм щешлагъэх:

Т. Хачировыр, И. Оразаевыр, М. Ягъевыр, З. Коблыр, Ш. Гайдаровыр, У. Магомедбековыр, И. Камневыр (А. Хъасанэкъор), К. Юшко (К. Аухадевыр), Н. Сергеевыр (С. Хубежевыр), М. Коломийцевыр, А. Делэкъор.

Мы ешIэгъум ыпэкIэ «Спартак» зы теклоньгъ нылэп илагъэр. Арышъ, бысымхэм очко пчъагъэу ялэм хагъэхъон

гухэлъ ялагъ. «Зэкъошныгъэми» зэкIэ-лпыкIоу ящэнэрэ теклоньгъэр кыдыхыным фэбэнагъ, ау кыдэхуыгъэп. Налыщык икомандэ гуетыныгъэ хэлъэу ешлагъ, 3:0-у зэлукIэгъур аухыгъ.

— Мыщ фэдэу кыиттекIонхэр тиешIагъэкIэ къэдлэжыгъэп. Къэлапчъэм Iэгуаор пчъагъэрэ дэтыдзэн тлъэкIыщтыгъ, ау хэукъоныгъэу тшыгъэхэм къахэкIэу зэлукIэгъум мыщ фэдэ зэфэхьысыжъ фэхуыгъ, — кыIуагъ «Зэкъошныгъэм» итренер шъхъалэу Беслан Аджинджал.

Турым изэфэхьысыжъхэр:

«Динамо Ставрополь» — «Строитель» — 1:1, «Биолог-Новокубанск» — «Ангушт» — 1:1, «Спартак-Налищык» — «Зэкъошныгъ» — 3:0, «Кубань

Холдинг» — «Форте» — 2:0, «Севастополь» — «Алания-2» — 4:0, «Легион» — «Нарт» — 1:1, «Астрахань» — «Динамо-2» — 3:0, «Победа» — «Рубин Ялта» — 0:0.

Командэхэр зыдэщыт чыпIэхэр ыкли очко пчъагъэу рагъэкъугъэр:

1. «Астрахань» — 20.
2. «Рубин Ялта» — 16.
3. «Севастополь» — 15.
4. «Легион» — 14.
5. «Ростов-2» — 12.
6. «Форте» — 12.
7. «Кубань Холдинг» — 12.

8. «Зэкъошныгъ» — 10.
9. «Нарт» — 10.
10. «Спартак Налищык» — 9.
11. «Строитель» — 9.
12. «Биолог-Новокубанск» — 9.
13. «Динамо Ставрополь» — 9.
14. «Победа» — 9.
15. «Ангушт» — 8.
16. «Алания-2» — 7.
17. «Динамо-2» — 2.

Я 10-рэ турым кыдыхэлъытэгъэ зэлукIэгъур «Зэкъошныгъэм» Мыекъуапэ щырилэгъэ. Жьоныгъуаклэм и 25-м тихъакIэшт Махачкала икомандэу «Легионьр».

Мыекъуапэ хэлэжъагъ

Я 8-у зэхашъэр Урысые Ифтихъабзэу «ЗаБег.РФ» зыфи-Иорэм республикэм икълэ шъхъалэ хэлэжъагъ.

Жьоныгъуаклэм и 19-м Калининград кыщегъэжъагъэу Владивосток нэс ар 190-м ехъу Ифтихъабзэм ащызэхашагъ, пчэдыжъым хэлэжъагъ.

Нэклугъор зыгъэхъазырыгъэр БЗЭШУ Асхъад.

Редактор шъхъалэхэр:

МЭШЛЭКЪО Саид
ЖЫЛАСЭ Заурбэч
АБЫДЭКЪО
Люсанэ

Зэхэзышагъэр:

Адыгэ Республикэм лъэпкъ ИфтихъэмкIэ, Iэклиб къралхэм ащыпсэурэ тилъэпкъэгъухэм адырIэ зэпхыныгъэхэмкIэ ыкли къэбар жьугъэм иамалхэмкIэ и Комитет
Адресыр: ур. Крестьянскэр, 236

Зыщаушыхъатыгъэр:

Урысые Федерацием хэутын ИфтихъэмкIэ, телерадиоукъэтынхэмкIэ ыкли зэлыгъэсыкIэ амалхэмкIэ и Министерствэ и Темыр-Кавказ чыпIэ гъэло-рышIапI, зэраушыхъатыгъэ номеры ПИ №ТУ 23-00916

Зыщыхаутыгъэр:

АО-у «Полиграф-ЮГ»,
385000,
к.б. Мыекъуапэ,
ур. Пионерскэр, 268

Редакциер зыдэщыгъэр:

385000, к.б. Мыекъуапэ,
ур. Первомайскэр, 197.
Телефонхэр: приемнэр: 52-16-79, редактор
шъхъалэм игуадзэ —
52-49-44, пшгъэдэжкIыжъ зыхыгъэр
секретары — 52-16-77.
E-mail: adygvoice@mail.ru

Пчъагъэр

4121
Индексхэр
52161
52162
Зак. 823